https://doi.org/10.31489/3134-9102/2026-31-2/118-138
ӘОЖ 94.084.6:345.2(574)
Мақаланың редакцияға түскен күні: 2026 ж. 05 ақпан
Қабылданған күні: 2026 ж. 26 сәуір

Д.М. Ибраева, К.К. Абдрахманова*

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, Қазақстан
(E-mail: dariya060891@gmail.com; kimbat_abd@mail.ru)

Қарағанды順 кеншілерінің күнделікті өмірінің тарихнамасы: кеңестік және шетелдік тәсілдер

Мақалада көмір өнеркәсібінің тарихына, саладағы жұмысшы табының қалыптасуы мен дамуына, шахтерлік ортадағы әлеуметтік-мәдени үдерістерге қатысты кеңестік және шетелдік зерттеулердің кешенді тарихнамалық талдауы ұсынылған. Кеңестік кезеңнің тарихнамасы өндірістік жетістіктерді көрсететін және идеологиялық ұстанымдар негізіндегі зерттеулерден тұратын еңбектер шоғырын құрайды; ал әлеуметтік бейімделу, тұрмыстық тәжірибе және күнделікті өмірдің қиындықтары мәселелері ұзақ уақыт бойы назардан тыс қалып келген. Авторлар аймақтың әлеуметтік тарихын зерттеудің тәсілдерін салыстырмалы түрде сипаттайды, шахтерлік тұрмысты зерделеудегі негізгі кезеңдер мен методологиялық өзгерістерді атап өтеді. Тарих ғылымының кеңестік даму кезеңіне идеологиялық детерминизм тән болды, бұл зерттеушілер назарының индустриалдық құрылыстың макропроцестеріне шоғырлануына әкелді. Осы парадигма шеңберінде еңбек рекордының динамикасына, социалистік жарыс институтына және партиялық-мемлекеттік басшылықтың рөліне баса назар аударылды. Шетелдік тарихнама Батыс ғалымдарының кеңестік индустрияландыру феноменіне, жұмысшы қозғалысына және сталиндік модернизацияның әлеуметтік салдарына тұрақты қызығушылығы аясында талданды. Методология еркіндігіне қарамастан, шетел авторларының еңбектерінде тікелей қазақстандық материалға негізделген жергілікті зерттеулердің жетіспеушілігі байқалатыны атап өтілді. Қорытындыда Қарағандыны өзіндік әлеуметтік-мәдени кеңістік ретінде зерделеудің жоғары ғылыми болашағы туралы тұжырым жасалды. Миграциялық көші-қон ағындары, мәжбүрлі еңбек жүйелері және өзіндік индустриялдық бірегейліктің қалыптасу үдерістері тоғысқан ортаны талдауда микротарихи тәсілді қолданудың қажеттілігі негізделді. Мақала Қазақстанның тұтас әлеуметтік тарихын жаңғырту үшін күнделікті тәжірибелерді қалпына келтіре отырып зерттеу маңыздылығын атап көрсетеді.

Кілт сөздер: Қарағанды көмір бассейні, күнделікті тарих, кеңестік тарихнама, шетелдік тарихнама, әлеуметтік тарих, индустрияландыру, шахтерлер, мәдени антропология, жұмысшы табы, аймақтық зерттеулер.

Кіріспе

Қазіргі заманғы тарихи білім зерттеу назарының жаһандық саяси оқиғалар мен макроқұрылымдық үдерістерден әлеуметтік шындық пен жеке адам тәжірибесін талдауға қарай түбегейлі методологиялық ауысуымен сипатталады. Осы танымдық парадигмада негізгі орталық орынды күнделікті өмір тарихы алады. Бұл мемлекеттің жаңғырту және индустриалдық даму стратегияларының жеке адамдардың өмір сүру мен бейімделу тәжірибелерімен тікелей астасуын қарастыратын арнайы сала.

Қарағанды кеншілерінің күнделікті өмірін зерделеудің өзектілігі олардың әлеуметтік тарихын терең және объективті түрде қалпына келтіру қажеттілігінен туындайды. Қарағанды көмір бассейні XX ғасырда елдің негізгі индустриялдық орталықтарының бірі болды. Аймақтың экономикалық игерілуіне арналған көптеген әдебиеттің болғанына қарамастан, шахтерлік еңбек пен тұрмыстың антропологиялық өлшемі ұзақ уақыт бойы ғылыми ізденістің қалтарысында қалды. Осы олқылықты толтыру индустрияландыру бейнесін нақтылауға ғана емес, сонымен бірге қатал климат, идеологиялық қысым және өзіндік өндірістік ортада қалыптасқан ерекше аймақтық бірегейліктің пайда болуын ұғынуға мүмкіндік береді.

Зерттеу объектісі — Қарағанды кеншілері мәселесінің кеңестік және шетелдік тарихнамадағы орны. Зерттеу пәні — кеңестік және шетелдік тарихнамадағы Қарағанды шахтерлерінің күнделікті өмірін зерделеудің тәсілдері, интерпретациясы және деңгейі. Жұмыстың мақсаты — Қарағанды шахтерінің күнделікті өмірін зерделеудегі кеңестік және шетелдік зерттеу тәсілдерін жүйелі тарихнамалық талдаудан өткізу. Осы мақсатты жүзеге асыру ғылыми көзқарастардың

[*] Хат-хабарларға арналған автор. E-mail: *kimbat_abd@mail.ru*

қалыптасуының негізгі кезеңдерін айқындауды, түрлі тарихи мектептердің методологиялық ұстанымдарын салыстыруды және болашақ зерттеулер үшін перспективалы бағыттарды анықтауды болжайды. Мұндай талдау өткеннің идеологиялық ұстанымдарын еңсеру және Қазақстанның жергілікті тарихын әлеуметтік тарихтың жаһандық контексіне интеграциялайтын өзге елдермен тең дәрежелі ғылыми нарративті қалыптастыру үшін қажет.

Материалдар және әдістер

Зерттеу материалдары ретінде көмір өнеркәсібінің тарихына, жұмысшы табының қалыптасуы мен дамуына, шахтерлердің күнделікті өмірінің әлеуметтік-мәдени аспектілеріне арналған ғылыми еңбектер корпусы пайдаланылды. Талдауға 1930-2025 жылдар аралығында жарық көрген монографиялар, рецензияланатын ғылыми журналдардағы мақалалар, ғылыми жинақтар, диссертациялық зерттеулер енгізілді. Дереккөздерді іріктеу тақырыптық қағидат негізінде, олардың ғылыми маңыздылығы, зерттелу деңгейі мен қойылған міндеттерге методологиялық сәйкестігі ескеріле отырып жүргізілді. Зерттеу барысында 90 ғылыми жарияланым талданды. Бұл корпус шартты түрде екі негізгі топқа бөлінді: кеңестік кезең тарихнамасы және шетелдік тарихнама. Зерттеу шеңберінде кеңестік тарихнамаға жататын 51 еңбек және шетелдік тарихнамадан 39 еңбек қарастырылды. Бұл іріктеме шахтерлердің күнделікті өмірін зерделеудің негізгі тәсілдерін салыстырмалы талдауға мүмкіндік берді. Кеңестік кезеңнің еңбектерінің сандық басымдылығы сол кезде қаланған дереккөздік базаның іргелілігімен түсіндіріледі, сонымен қатар шетелдік зерттеулер көмір бассейндеріндегі әлеуметтік-экономикалық үдерістерге маңызды баламалы көзқарас ұсынады.

Зерттеудің методологиялық негізі тарихилық, ғылыми объективтілік және жүйелілік қағидаттарына сүйенеді, бұл қарағандылық шахтерлердің күнделікті өмірі туралы тарихнамалық көзқарастардың эволюциясын заманның әлеуметтік-саяси контексімен тығыз байланыста қарастыруға мүмкіндік береді. Жұмыстың негізіне тарих ғылымы, әлеуметтік антропология және еңбек әлеуметтануының әдістерін интеграциялайтын пәнаралық тәсіл алынды. Бұл зерттеу объектісінің ерекшелігімен, яғни Қарағанды шахтерлерінің күнделікті өмірінің тарихнамасын құрайтын ғылыми еңбектер корпусымен объективті түрде айқындалды.

Зерттеудің теориялық базасын «Анналдар» мектебінің (М. Блок, Л. Февр) концептуалдық ережелері және күнделікті өмір тарихын зерттейтін германдық мектептің классикалық еңбектері (А. Людтке) құрайды. Осы тәсілдерді пайдалану акцентті макроқұрылымдар мен тұлғасыз экономикилық үдерістерді зерделеуден микродеңгейге — күнделікті тәжірибелерге, өмір сүру стратегияларына және индустриалдық ортадағы «кішкентай адамның» өмір әлеміне ауыстыруға мүмкіндік береді.

Зерттеудің негізгі әдісі — қарағандылық шахтерлердің күнделікті өмірін зерделеудегі негізгі бағыттар, тәсілдер мен зерттеушілік басымдықтарды анықтауға бағытталған тарихнамалық талдау болып саналады. Оның көмегімен ғылыми еңбектерді жүйелеу, зерттеушілік аспектілерді айқындау және түрлі тарихнамалық дәстүрлердегі күнделікті өмір мәселесінің зерделенуі деңгейі анықталды.

Зерттеуде тарихнаманы сыни талдау әдісі қолданылды. Ол түрлі кезеңдердің ғылыми еңбектеріндегі шектеулерді, идеологиялық ұстанымдарды және зерттеушілік олқылықтарды анықтауға бағытталған. Бұл әдіс Қарағанды шахтерлері тарихының интерпретациясына ықпал ететін факторларды, сондай-ақ зерттеушілердің назарынан тыс қалған аспектілерді ең алдымен күнделікті өмір саласындағыларды айқындауға мүмкіндік береді.

Жұмыстың маңызды құралы — салыстырмалы-тарихи (сравнительный) әдіс. Оның көмегімен екі түбегейлі өзгешеленетін ғылыми-зерттеу дәстүрі — кеңестік және шетелдік (негізінен ағылшын-американдық және европалық) салыстырмалы түрде талданады. Бұл еңбек мотивация, әлеуметтік бейімделу және мәжбүрлі еңбектің көмір өнеркәсібін дамытудағы рөлі сияқты феномендерді интерпретациялаудағы түйіскен нүктелер мен іргелі алшақтықтарды анықтауға мүмкіндік береді. Мәселелік-хронологиялық баяндау әдісі зерттеушілердің басымдықтарының түрлі кезеңдерде қалай өзгергенін, «көмір өндіруді» сипаттаудан «адам қозғалысын» талдауға дейін бақылауға мүмкіндік берді. Осы тәсіл шеңберінде авторлар идеологиялық ұстанымдар мен зерттеушілік басымдықтардың трансформациялық критерийіне негізделген кеңестік тарихнаманың кезеңдестірілуін ұсынды.

Сондай-ақ жұмыста ретроспективті талдау мен кезеңдестіру әдістері қолданылды. Олар ғылыми тәсілдердің эволюциясын ұғынуға және тарихнаманың дамуын идеологиялық және ғылыми парадигмалардың ауысуына сәйкес құрылымдауға мүмкіндік береді. Дискурсивтік талдау ғылыми тілдің ерекшеліктерін, идеологиялық конструкцияларды және түрлі тарихнамалық дәстүрлердегі

шахтерлік еңбекті репрезентациялау тәсілдерін айқындауға жағдай жасайды. Концептуалдық талдау әдісі Қарағанды шахтерлері мәселесінің тарихнамасында қолданылатын негізгі категорияларды («жұмысшы табы», «еңбек ерлігі», «күнделікті өмір», «әлеуметтік бейімделу») анықтауға және интерпретациялауға бағытталған. Бұл әдіс бізге зерттеу парадигмаларының ауысуына байланысты ұғымдық аппараттың трансформациясын, сондай-ақ ғылыми интерпретациядағы жасырын идеологиялық және теориялық негіздерді айқындауға мүмкіндік берді.

Пәнаралық тәсіл көмір аймағын жай өндірістік объект ретінде емес, миграциялық ағындар, мәжбүрлі еңбек және урбанизация үдерістері тоғысқан күрделі әлеуметтік-мәдени жүйе ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Аталған әдістер мен тәсілдерді кешенді қолдану қарағандылық шахтерлердің мәселесі тарихнамасының тұтас және көпдеңгейлі талдауын қамтамасыз етіп, ғылыми ойдың негізгі бағыттарын да, ең алдымен шахтерлердің күнделікті өмірін зерделеуде кездесетін зерттеушілік олқылықтарды да айқындауға мүмкіндік береді. Бұл әлеуметтік және антропологиялық тарих шеңберіндегі зерттеулерді одан әрі тереңдетудің негізін жасайды.

Нәтижелері

Жинақталған ғылыми материалдарды жүйелеу зерттелетін мәселе тарихнамасының негізгі кезеңдерін бөліп шығаруға мүмкіндік береді. Олардың әрқайсысы нақты қоғамдық-саяси контекст пен методологиялық ұстанымдармен айқындалады. Осы мақала шеңберінде негізгі назар кеңестік кезең тарихнамасына (1930-1991 жж.) аударылады. Зерттеудің бастапқы хронологиялық шегінің 1930 жылмен белгіленуі КСРО-дағы индустрияландыру үдерісінің қарқын алуымен және жоспарлы экономиканың түпкілікті орнығуымен тікелей байланысты. 1930 жылдардан бастап елде Қарағанды көмір бассейні сияқты ірі өнеркәсіптік орталықтардың іргетасы қалана бастады. Сол кезеңнен бастап кеңестік тарихнамада индустриалдық дамудың мәселелерін жүйелі зерделеуге жол ашылды.

Осы зерттеуде қарағандылық кеншілердің күнделікті өмірінің тарихнамалық талдауы бірқатар сараптамалық талаптар негізінде жүзеге асырылады. Олардың қатарына мыналар жатады: зерттеушілердің күнделікті өмір мәселелеріне назар аудару деңгейі, ғылыми интерпретациялардың идеологиялық шарттылығының дәрежесі, қолданылатын дереккөздік базаның сипаты мен түрі, сондай-ақ макротарихи немесе микротарихи тәсілдердің басымдылығымен айқындалатын зерттеушілік кеңістік. Аталған критерийлерді қолдану шахтерлік қауым туралы ғылыми білімнің қалыптасу ерекшеліктерін анықтауға, тәсілдердің эволюциясын бақылауға және кеңестік пен шетелдік тарихнамадағы күнделікті өмір мәселесінің зерттелу деңгейін айқындауға мүмкіндік береді.

Кеңестік зерттеулерде аталған кезеңде дереккөз ретінде негізінен ресми статистикалық деректер, партиялық құжаттар мен өндірістік есептер пайдаланылды. Бұл өз кезегінде, ғылыми интерпретациялардың белгілі бір шектелуіне және жұмысшылардың нақты өмірлік тәжірибесінің толықтай ашылмауына алып келді.

Шетелдік тарихнамада керісінше, Қарағанды аймағының өндірістік дамуы әлеуметтік-экономикалық және мәдени контексте кеңірек қарастырылады. Батыс зерттеушілерінің еңбектерінде жаңғыру үдерістері, еңбек қатынастары, миграциялық қозғалыстар және жұмысшылардың күнделікті тәжірибелері мәселелеріне едәуір назар аударылады. Адамның тәжірибесі мен әлеуметтік бейімделу үдерістеріне ерекше мән беру микротарихи тәсілдің элементі ретінде қолданылады.

Салыстырмалы талдау кеңестік және шетелдік тарихнама арасында методологиялық және мазмұндық айырмашылықтардың айқын байқалатынын көрсетеді. Кеңестік зерттеулер макротарихи және идеологияланған тәсілмен сипатталса, шетелдік еңбектер пәнаралық аппаратқа сүйене отырып, күнделікті өмірдің нақты аспектілерін тереңірек ашуға ұмтылады.

Зерттеу нәтижесінде Қарағанды кеншілерінің күнделікті өмірін зерделеудегі тарихнамалық олқылықтар анықталды. Шахтерлердің тұрмыс жағдайлары, мәдени өмірі, әлеуметтік тәжірибесі аспектілері жеткіліксіз зерттелген күйінде қалып отыр. Сонымен қатар жергілікті дереккөздер мен ауызша тарих материалдарын кеңірек қолдану қажеттілігі негізделген. Зерттеу нәтижелері жаңа пәнаралық бағыттарды қолданудың маңыздылығын дәлелдейді және болашақ зерттеулер үшін методологиялық негіз қалыптастырады.

Талқылау

XX-XXI ғасырлар бойында тарих ғылымындағы зерттеу басымдықтары оқиғалы-саяси тарихты талдаудан әлеуметтік үдерістер мен адамзат тәжірибесін зерттеуге қарай айтарлықтай ауысуы орын

алды. Осы бетбұрыс аясында адамдардың қарапайым өмірін, олардың тұрмыстық тәжірибелерін, еңбек, демалыс уақыты мен әлеуметтік шындықты қабылдауын зерделеуге бағытталған күнделікті өмір тарихы бағыты қалыптасты. Күнделікті өмір «үлкен тарихтың» екінші дәрежелі фоны ретінде емес, әлеуметтік қатынастар, құндылықтар мен мінез-құлық үлгілері қалыптасатын маңызды кеңістік ретінде қарастырыла бастады.

Күнделікті өмір тарихының тамыры тарихи зерттеудің орталығына адамды және оның менталдық ұстанымдарын қойған француз «Аннал» мектебінің өкілдері Марк Блок пен Люсьен Февр еңбектеріне барып тіреледі. XX ғасырдың екінші жартысында күнделікті өмір тарихы европалық тарихнамада дербес бағыт ретінде орнықты. Германдық күнделікті өмір тарихының негізін қалаушылардың бірі А. Людткенің пікірінше, «күнделікті өмірді талдаудың орталығында негізінен тарихта атаусыз қалған адамдардың өмірлік мәселелері тұрады. Күнделікті өмір тарихы ауыр еңбекті, сонымен қатар мерекелік көңіл көтеруді де зерттеп көрсетеді. Бұл зерттеулерде индивидтер әрекет жасаушы тұлға ретінде, де өткеннің әлеуметтік-саяси шындықтарын белсенді түрде тудыратын, жаңғыртатын және өзгертетін тарих жасаушысы ретінде де көрінеді» [1].

Қазіргі тарихнамадағы күнделікті өмірге деген қызығушылықтың өсуі тарихшылардың өткенді неғұрлым кешенді және антропоцентрикалық тұрғыда ұғынуға ұмтылуымен түсіндіріледі. Біздің зерттеуіміздің объектісі қарағандылық шахтерлердің күнделікті өмірі. Бұл олардың аймақтың әлеуметтік және экономикалық тарихындағы ерекше орнымен объективті түрде айқындалады. Қарағанды көмір бассейнінің қалыптасуы Қазақстанның негізгі өндірістік орталықтарының біріне болды, ал шахтерлік қауым күнделікті тәжірибелердің, ұжымдық сәйкестіктің және еңбек мәдениетінің тұрақты нысандарымен ерекшеленетін өзіндік әлеуметтік-кәсіби топқа айналды. Жерасты еңбегінің жағдайлары, кәсіби тәуекелдің жоғары деңгейі, қатаң өндірістік тәртіп және мемлекеттік пен өнеркәсіптік құрылымдарға тәуелділік шахтерлердің күнделікті өміріне, тұрмыс деңгейіне, отбасылық қатынастарына, демалысына және құндылықтар жүйесіне тікелей ықпал етті. Осы мәселенің зерттелу деңгейін ұғыну және негізгі зерттеушілік тәсілдерді айқындау үшін мәселенің тарихнамасын талдау қажет.

Жинақталған ғылыми материалдарды жүйелеу зерттелетін мәселе тарихнамасының негізгі кезеңдерін бөліп шығаруға мүмкіндік береді, олардың әрқайсысы нақты әлеуметтік-саяси және методологиялық ұстанымдармен айқындалады. Осы мақала шеңберінде негізгі назар кеңестік тарихнаманы (1930-1991 жж.) және шетелдік тарихнаманы сыни талдауға шоғырланған.

Аталған бағыттарды таңдау аймақты өнеркәсіптік игерудің ішкі, көбіне идеологияланған дискурсын Батыс зерттеушілерінің күштелген жаңғыруға сыртқы көзқарасымен салыстыру қажеттілігімен объективті түрде айқындалады. Аталған топтарды қарастыру қарағандылық шахтерлердің күнделікті өмірін зерделеудегі негізгі тарихнамалық олқылықтарды анықтауға және қазіргі заманғы пәнаралық тәсілдерге өтуді негіздеуге мүмкіндік береді.

Қарағанды шахтерлерінің күнделікті өмірі тарихнамасының осы зерттеудегі талдауы бірқатар аналитикалық талаптар негізінде жүзеге асырылады. Олардың қатарына мыналар жатады: зерттеушілердің күнделікті өмір проблематикасына назар аудару деңгейі; ғылыми интерпретациялардың идеологиялық шарттылығының дәрежесі; қолданылатын дереккөздік базаның сипаты мен түрі; сондай-ақ микротарихи не макротарихи тәсілдің басымдылығымен көрінетін зерттеушілік кеңістік. Осы критерийлерді қолдану шахтерлік қауым туралы ғылыми білімнің қалыптасу ерекшеліктерін анықтауға, зерттеушілік тәсілдердің эволюциясын бақылауға және отандық пен шетелдік тарихнамадағы күнделікті өмір мәселесінің зерттелу деңгейін айқындауға мүмкіндік береді.

Кеңестік тарихнаманы қарастырғанда кеңестік зерттеулерді талдау орынды болып саналады; біз 3 кезеңді бөліп шығарамыз: 1-кезең (1930-1960 жж.) — күшейтілген индустрияландырудың басынан «жылымық» кезеңіне дейін. Бастапқы деректерді жинақтау және қатаң идеологиялық бақылау кезеңі; 2-кезең (1960-1980 жж.) — академиялық кемелдену кезеңі. «Дамыған социализм» доктриналық шеңберін сақтай отырып, Қазақстан жұмысшы табы тарихына арналған іргелі еңбектердің шығуы; 3-кезең (1980-1991 жж.) — сын тұрғысынан жазылған жарияланымдардың пайда болуы, ереуіл қозғалысы мен тұрмыстың әлеуметтік мәселелерін зерделеу.

Бірінші кезеңде 1930-1960-жылдарда КСРО-ның әлеуметтік-экономикалық дамуына арналған кеңестік тарихшылардың еңбектерінде Қарағанды бассейнінің қалыптасуы аспектілері К.Н. Щепотьевтің «Третья угольная база Караганда» [2] атты еңбегінде көрініс тапты. Бұл еңбек бағдарламалық очерк сипатында болып, онда негізгі назар аймақты игерудің геологиялық

мүмкіндіктерін техникалық-экономикалық көрсеткіштеріне аударылды. Жұмысшылардың күнделікті өмірі мұнда үзік-үзік, тек социалистік құрылыстың жеңімпаздық фоны ретінде ғана беріледі.

Соғыстан кейінгі кезең Я.М. Прудкин мен В.Д. Сосновтың «Знатные шахтеры восточных угольных бассейнов» [3] сияқты ұжымдық еңбектердің пайда болуымен ерекшеленді. Бұл зерттеуде негізгі зерттеу бағдары биографиялық әдіске ауысқан, бірақ авторлар «еңбектегі ерлік» және «стахановшылар қозғалысы» категорияларын пайдаланады. Осы зерттеу дискурсындағы «шахтер» жеке өмірдің субъектісі ретінде емес, идеалдандырылған өндірістік бірлік ретінде көрсетіледі. Тұрмыстық жағдайдың нашарлығы, жабдықтаудың тапшылығы және арнайы қоныстандырылған адамдардың бейімделу қиындықтары туралы мәселелер идеологиялық ұстанымдар мүддесі үшін осы еңбектерде елеусіз қалдырылды.

Осы кезеңді зерделеу үшін маңызды дереккөз «Молодость Караганды» [4] жинағы болып табылады, бұл В.В. Саблин жазып алып, әдеби өңдеуден өткізген шахтерлер әңгімелерінің топтамасы. Осы еңбек соғыстан кейінгі кезеңнің кеңестік публицистикалық-деректемелік басылымдарына жатады және жұмысшы табын репрезентациялаудың ресми үлгісін бейнелейді. Осыған ұқсас сипатта А. Бондаренко жазып алып, әдеби өңдеген, құрметті шахтерлердің әңгімелерін қамтитын «Осуществленная мечта» [5] жинағы да еңбек ерлігі, социалистік жарыс және кәсіби өзін-өзі жүзеге асыру мотивтері негізгі орынды алатын шахтерлердің еңбегі мен тұрмысын бейнелеудің ресми кеңестік үлгісін бейнелейді.

1950 жылдары жарық көрген ғылыми-техникалық сипаттағы бірқатар еңбектер (А. Зворыкин, П. Иноземцев) КСРО-дағы тау-кен жабдықтары мен технологияларының дамуына арналды [6]; «Открытие и начало разработки угольных месторождений в России» [7] және «Механизация навалки угля на шахтах Карагандинского угольного бассейна» [8] атты еңбектерде авторлар құжаттардың кең ауқымы негізінде көмір ресурстарын игерудің тарихы мен көмір өндіру саласының қалыптасуын талдайды.

Кеңестік кезеңнің бірінші кезеңіндегі отандық тарихнама Қарағанды көмір бассейнінің қалыптасуына арналған еңбектермен сипатталады; алғашқы еңбектер арасынан А.К. Страшинниковтың «Угольные ресурсы Казахстана» [9], «Карагандинская область: к 15-ой годовщине Казахстана» [10] деген тарихи басылымды атап өткен жөн. Бұл еңбекте өндірістік базаның дамуы тарихи түрде қарастырылып, еңбекті ұйымдастыру мен білікті жұмысшы кадрларын даярлау мәселелері байқалады. Күнделікті өмірді зерделеу контексінде бұл еңбектер шахтердің өмір сүрген ресми күн тәртібін: құрылыс қарқынын, қатал климаттық жағдайларды жеңуді және алғашқы жұмысшы ұжымдарының ынта-жігерін сипаттау арқылы қалпына келтіруге мүмкіндік береді.

Мұндай алғашқы басылымдарды талдау сол жылдардың құжаттарында бейнеленген «жобалық» шындықты, қазіргі заман зерттеушілері басқа дереккөздер бойынша қалпына келтіріп жатқан нақты күнделікті тұрмыспен салыстыру үшін өте маңызды.

Қарағанды көмір бассейнінің қалыптасуы тарихына арналған жалпылаушы іргелі еңбектердің қатарына кен орнын игерудің тарихы, көмір өндірудің динамикасы және Қарағандыны өнеркәсіптік орталыққа айналдырудың алғашқы қадамдары аспектілері бейнеленген «Наша область» [11] жинағы жатады. Бұл тарихнамалық кезеңнің сипатты ерекшелігі деректік ақпараттылықты айқын мобилизациялық бағытпен ұштастыруы.

Республиканың көмір өнеркәсібін арнайы тарихи зерделеудің іргетасы соғыстан кейінгі онжылдықтарда қаланды. Бұл кезеңге Қарағанды көмір бассейнінің қалыптасу тәжірибесін жүйелендіруге ұмтылған авторлардың жалпылаушы еңбектерінің пайда болуы тән. Осы кезеңде жазылған Б. Абиевтің [12] тарихи очеркінің маңызы зор. Ол кен орнын игерудің негізгі кезеңдерін, аймақтағы көмір өнеркәсібінің кейінгі дамуын сипаттайтын өлкетану дереккөзі. Ал А. Хавиннің «Караганда – третья угольная база» [13] деген еңбегі негізінен техникалық-экономикалық сипаттағы аспектілерді аша отырып, өндірістік көрсеткіштердің динамикасы мен аймақтың Кеңес Одағы аумағындағы стратегиялық маңыздылығына назар аударады. Бұл кезеңнің еңбектері арасынан шахталар мен Қарағанды көмір бассейнінің құрылыс объектілерінде социалистік жарыстың үздіктері жеткен нәтижелерге бағытталған «Қарағанды көміршілерінің тәжірибесінен» деген қазақша мақалалар жинағын [14] атап өткен жөн. Өкінішке орай, бұл еңбектерде шахтерлердің тұрмыс жағдайлары, тұрғын үйлері, тамақтануы мен жабдықталуы, демалысы мен жабдықталуы, әлеуметтік-материалдық жағдайы сияқты күнделікті өмір аспектілері бейнеленбеді.

Осылайша тарихи материализм мен партиялық принциптің үстемдігі жағдайында қалыптасқан бірінші кезең тарихнамасы (1930-1960 жж.) негізінен Қарағанды көмір бассейнін игерудің өндірістік-

экономикалық аспектілерін жарықтандыруға бағдарланды. Бұл индустрияландыру, техникалық даму және саланың ұйымдастырушылық қалыптасуы үдерістері егжей-тегжейлі қалпына келтірілген еңбектердің жоғары деректік мазмұнын айқындады. Сонымен бірге жарияланған еңбектер талдау талаптары тұрғысынан алғанда, айқын идеологиялық шарттылығымен, жалпылаушы (макротарихи) тәсілдің басымдылығымен және шахтерлердің күнделікті өміріне шектелген назар аударуымен сипатталады. Бұл зерттеулерде еңбек адамы негізінен өндірістік жүйенің элементі ретінде көрінеді, сонымен қатар олар, тұрмыстық және әлеуметтік шындығы авторлардың назарынан тыс қалады. Осыған байланысты, көмір өнеркәсібі тарихын зерделеуге айтарлықтай үлес қосқанына қарамастан, бұл еңбектер күнделікті өмір проблематикасына жанама ғана жанасады және негізінен шахтерлердің өміріне қатысты ресми көзқарасты бейнелейтін дереккөз ретінде ғана пайдаланыла алады. Бұл жағдайда аталмыш еңбектер кеншілердің нақты күнделікті тәжірибесін қарастыру еңбегі ретінде емес, осылайша күнделікті өмірді зерделеу шеңберінде пайдаланудың сараптамалық мүмкіндіктерін едәуір шектейді.

Кеңестік тарихнаманың екінші кезеңі 1960-1980 жылдардағы қарағандылық шахтерлердің тарихын зерттеудегі жаңа кезеңнің басталуын білдіреді және КПСС-тің XX съезінде «Сталиннің жеке басына табынушылықты» сынаумен байланысты қатаң идеологияланудан бас тарту белгілерімен сипатталатын еңбектер тобы жарық көре бастады. Тарихшылар Қарағанды бассейніндегі көмір өнеркәсібінің қалыптасуы мен дамуын зерделеуде айтарлықтай табыстарға жетті, көмір қабаттарындағы жұмысты оңтайландыруға [15–17], шахталардағы жұмысты механикаландыруға, проходтық комбайнды енгізуге, тау-кен жұмыстарын қауіпсіз жүргізуге [18–20] арналған монографиялар пайда болды. Көмір өнеркәсібінің тарихын идеологияланған тұрғыда қарастыру тенденциясы кейінгі жылдарда да сақталады. Бұл сипат негізінен еңбек жетістіктері арқылы кеңестік индустрияландырудың табыстарын танытуға бағытталған еңбектерде өз көрінісін тапты [21–22].

1960 жылдары Қазақ КСР тарихнамасы партиялық-саяси компонентті енгізу есебінен тақырыптың кеңеюімен сипатталады. Бұл О. Малыбаевтың «Борьба КПСС за создание и развитие третьей угольной базы СССР» [23] атты еңбегінде көрінісін тапты. Оның зерттеуінде аймақты игерудің «алғашқы қадамдары» алғаш рет егжей-тегжейлі ашып көрсетілді, көмір бассейнінің өткені туралы архивтік материалдардың кең тобын пайдалану арқасында шахтерлік күнделікті өмір зерттеушілері үшін бағалы дереккөзге айналды. Қазақстандағы тарихи-экономикалық және әлеуметтік-тарихи зерттеулердің белсенді дамуы контексінде 1960 жылдарда Б.Н. Абишевтің «Подъем культурно-технического уровня рабочих угольной промышленности Казахстана (1946-1963 гг.)» монографиясы жарық көрді. Бұл кеңестік жүйенің дағдарысы жағдайында Қазақстан жұмысшы табы эволюциясын алғашқы кешенді зерттеу [24].

Жұмысшы табын социалистік қоғамның жетекші әлеуметтік күші ретінде қалыптастыру мен дамыту тақырыбы белсенді зерделенді. Маңызды зерттеулердің қатарына жетіжылдық кезіндегі өнеркәсіптік даму мен жұмысшы табының рөлі мәселелеріне арналған диссертациялық еңбектер жатады. Г.А. Ермекбаевтың «Рост культурно-технического уровня рабочего класса металлургической промышленности Казахстана (1959-1963 гг.)» [25] диссертациясы жетіжылдық және техникалық жаңғыру кезеңінде Қазақстан металлургия саласының өнеркәсіптік пролетариатының білімдік, техникалық және мәдени деңгейіндегі өзгерістерді талдауға арналған. Х. Абдрахмановтың «Борьба рабочего класса Центрального Казахстана за развитие промышленности в годы семилетки (1959-1965 гг.)» [26] зерттеуі айқын аймақты зерттеу бағытымен ерекшеленеді және аталған кезеңдегі жұмысшы табының белсенділігін, сондай-ақ оның өнеркәсіпті дамытуға қатысуын талдауға арналған.

1970 жылдары Н.Н. Даулбаевтың «Карагандинский угольный бассейн» [27] монографиясы жарық көрді. Онда автор Қарағанды көмір бассейнінің тарихын, бассейннің шахтерлік жұмысшылар тобының оның іргетасы қалана бастаған кезден 1970 жылдарға дейінгі қалыптасуын көрсетеді, еңбек мәселесі аймақтың әлеуметтік аспектілері мен бірегейлік ерекшеліктерімен астасады.

Білікті жұмысшы кадрларын даярлау, жұмысшылардың мәдени-техникалық деңгейін арттыру мәселелеріне арналған Т. Қожамқұловтың [28], М.Х. Асылбековтың, С.Б. Нұрмұхамедовтың, Н.Г. Панның Қазақстанның индустриалды дамуы, оның республика жұмысшы табы құрамының сандық және сапалық өзгеруіне, жұмысшылардың материалдық әл-ауқатының өсуіне ықпалы туралы ұжымдық еңбектері жарық көрді [29].

Социалистік Еңбек Ері Е. Залиевтің «Шахтер мақсаты» [30] атты жад жинағы жарық көрді. Кітапта шахтер мамандығының қоғамдық мәртебесі мен этикалық аспектілері қарастырылды. Автор достық пен жолдастық көмек сияқты еңбектегі моральдық факторлардың өндірістік табыстарға

ықпалын талдай отырып, шахтер мамандығының «ауыр және қадірлі» екенін атап өтті.

Ғылыми-техникалық сипаттағы еңбектердің қатарына техника ғылымдарының докторы Әбдеш Ерғалиев, техника ғылымдарының кандидаты Орынғали Ұлықбеков және Әділғазы Бектібаевтың «Кен байлығы – ел байлығы» [31] атты ұжымдық еңбегі жатады. Еңбекте тау-кен ісіндегі ұлттық терминологияны қалыптастыру үшін принципті маңызға ие және қазақ ғылыми зиялыларының индустриялық мұраны зерделеуге қосқан үлесі туралы айтылған.

1980 жылдарда ел өнеркәсібінің тарихы, жұмысшы табының тарихы мәселелері бірқатар монографиялық еңбектерде көрініс таба береді, диссертациялық зерттеулердің тақырыбына айналды. Елдің индустриялық дамуының, жұмысшы табының қалыптасуының, оның сандық-сапалық құрамының өзгеруінің түрлі аспектілерін қарастыратын еңбектердің саны артты [32–35]. Аталған еңбектер жалпылаушы, негізінен әлеуметтік-экономикалық және идеологиялық бағытта болды. Оларда индустрияландыру үдерістері, кадрлық саясат, жұмысшы кадрларын даярлау, жұмысшы табының социалистік құрылыстағы қатысуы егжей-тегжейлі талданды. Сонымен бірге жұмысшылардың әлеуметтік қорғалуы, еңбек жағдайларының нақты сипаты, өндірістік жарақаттанудың деңгейі, шахтерлердің тұрмыстық ортасы және әлеуметтік тарих пен күнделікті өмірдің басқа элементтері іс жүзінде дербес және сын тұрғысынан ашылмады.

Осылайша кеңестік тарихнаманың екінші кезеңі (1960-1980 жж.) зерттеулердің тақырыптық және дереккөздік өрісінің кеңеюімен, сондай-ақ идеологиялаудың неғұрлым қатаң нысандарынан ішінара бас тартумен сипатталады. Бұл Қарағанды көмір бассейні тарихын, ең алдымен техникалық даму, кадр саясаты және жұмысшы табының қалыптасуы аспектілерінде едәуір тереңдетуге мүмкіндік берді. Сонымен бірге жарияланған талдамалық талаптар тұрғысынан алғанда, бұл зерттеулер маңызды идеологиялық шарттылықты сақтауды жалғастыра береді және негізінен жалпылаушы (макротарихи) тәсілге бағдарланған. Негізгі назар өндірістік көрсеткіштерге, сонымен қатар жұмысшы табының жетістіктеріне және социалистік құрылыстағы рөліне аударылады, шахтерлердің күнделікті өмірі үзік-үзік қарастырылады және дербес талдау нысаны болмайды. Осыған байланысты, зерттеу проблемасының кеңеюіне қарамастан, бұл еңбектер күнделікті өмірді тікелей қарастырмайды және негізінен шахтерлерлердің күнделікті тәжірибесін зерделеу үшін маңызын едәуір шектеп, олардың әлеуметтік жағдайының жекелеген аспектілерін қалпына келтіру үшін ғана пайдаланыла алады.

Үшінші кезеңде 1980-1991 жылдардағы кеңестік тарихнамада әлеуметтік-еңбектік үдерістерді зерттеуде сапалық өзгерістер орын алды. 1980 жылдардың басында көмір өнеркәсібіне арналған еңбектерде негізінен озық тәжірибеге, еңбекті нормалауға және социалистік жарысқа назар аударылса, онжылдықтың екінші жартысында жарияланымдардың сыни потенциалы артады [36–39]. Талдау нысаны өзгерген: назар шахтерлердің еңбек пен тұрмыс жағдайларына, әлеуметтік қайшылықтар мен жабдықтау жүйесінің олқылықтарына ауысқан, ал социалистик жарыс сияқты зерттеудің мобилизациялық дәстүрлі нысандары дағдарыс кезеңінде рәсімделген және тиімсіз ретінде қарастырыла бастайды.

1980 жылдардың аяғында арнайы жаңа бағыт ретінде ереуіл қозғалысын зерделеу пайда бола бастады. Ол заңды құқықтарды қорғаудың мәжбүр болып жасалған нысаны ретінде түсіндіріледі, ал деректемелік-публицистикалық зерттеулер [40–41] ресми жарияланған еңбектер мен шахтерлік ортадағы нақты жағдай арасындағы алшақтықты көрсетеді.

Идеологиялық ұстанымдардың өзгеруіне және цензуралық шектеулердің бәсеңдеуіне қарамастан, айқын идеологиялық акцентпен сипатталатын зерттеулер жарық көре берді. Олардың қатарына Г.И. Карабаевтың «Передовой опыт горняков Казахстана» [42] атты еңбегі жатады, ол: еңбек өнімділігін арттыру, оңтайландыру ұсыныстарының енгізілуі, социалистік жарыс және өндірісті ұйымдастырудың жаңашыл әдістерін тарату мәселелеріне арналған. Зерттеу қолданбалы және идеологиялық бағытта болып, еңбек ынтасының ресми тұжырымдамасын және жұмысшы табының өнеркәсіпті дамытудағы жетекші рөлін бейнелейді. Сонымен бірге еңбекте саланың әлеуметтік-экономикалық мәселелерінің терең талдауы кездеспейді, сондай-ақ шахтерлердің еңбек жағдайлары, әлеуметтік қорғалуы мен күнделікті өмірі мәселелері қозғалмайды.

1980 жылдарда қазақстандық көмір өнеркәсібінің тарихнамасы жоспарлы экономика тиімділігінің жүйелі талдауы шеңберінде дамып, бірте-бірте әлеуметтік саланы зерделеуге көше бастады. Іргелі экономикалық аспект «Повышение эффективности основных фондов угольной промышленности» [43] атты еңбекте ұсынылды. Онда автор қор қайтарымдылығының көрсеткіштерін, жабдықтың тозу дәрежесін, өндірістік базаны жаңғырту мәселелерін, капиталдық

жұмсалымдарды ұтымды пайдалануды және жоспарлы экономика жағдайында салалық ресурстарды басқару тиімділігін арттыруды қарастырады.

Ғылыми-техникалық прогрестің көмір өнеркәсібінің дамуына, өнімділікті арттыруға және өндірістік үдерістердің тиімділігіне ықпалын талдауға арналған У.Б. Баймұратовтың «Научно-технический прогресс и эффективность угледобычи» [44] атты монографиясы технократиялық тәсілдің логикалық жалғасы саналады. Зерттеуде жабдықты жаңғырту, өндіру технологиясын жетілдіру және еңбекті ұйымдастыру мәселелері қарастырылады. Сонымен бірге автор кейінгі кеңестік кезеңдегі шахтерлердің еңбек жағдайлары, тұрғын үй-тұрмыстық қиындықтары мен әлеуметтік бейімделуі мәселелерін ішінара қозғайды.

Аймақ туралы білімді жүйелендірудің маңызды кезеңі болып Р.Н. Нұрғалиевтің жетекшілігімен шыққан «Казахская Караганда. Карагандинская область» [45] энциклопедиясы. Ол кешенді тәсілімен, кең деректік материалымен және аймақтық бағытымен ерекшеленеді, бұл оны Орталық Қазақстан тарихының зерттеушілері үшін бағалы дереккөзге айналдырды. Сонымен бірге энциклопедиялық форматта ұсынылған материалдың негізінен сипаттамалық сипатын айқындайды.

Бұл кезеңде зерттеушілер кеңестік тәжірибені қайта ой елегінен өткізе бастап, бұрын жасырылып келген әлеуметтік мәселелерге үңілді. Қарағанды шахтерлерінің әлеуметтік дамуының негізгі факторлары мен бағыттарының кешенді зерттеуі А.Ш. Алтаевтың монографиясында [46] ұсынылды. Басылым архивтік материалдарға да, 1983 және 1987 жылдары Қарағанды шахталарында жүргізілген әлеуметтік сауалнама деректеріне де негізделген. Жұмысшылардың еңбекте арта түскен потенциалын өндірістік және қоғамдық-саяси қызметте жүзеге асыру мүмкіндіктері қарастырылады.

Экономикалық талдаулармен қатар 1980 жылдардағы қазақстандық ғылымда индустриалдық орталықтардың қала кеңістіктері ретінде институционалдық қалыптасуына арналған зерттеулер пайда бола бастады. Аймақтың урбанизациясын зерделеуге Ш.Р. Кушумбаева айтарлықтай үлес қосты. «История города Караганды в послевоенные годы (1946-1960 гг.)» [47] атты еңбегінде автор қаланың соғыстан кейінгі кезеңдегі әлеуметтік-экономикалық және мәдени дамуының негізгі аспектілерін ашады, өнеркәсіптік базаны қалпына келтіру мен кеңейту үдерістерін, қала инфрақұрылымының дамуын, тұрғын үй құрылысын және өндірістік орталықтың әлеуметтік ортасының қалыптасуын талдайды.

Қарағандының жалпы республикалық көмір өндіру жүйесіндегі орнын ұғыну үшін Р. Кенжетаевтың «Развитие Экибастузского угольного бассейна в годы восьмой и девятой пятилеток (1966-1975 гг.)» [48] атты еңбегінің маңызын атап өткен жөн. Онда архивтік дереккөздер негізінде Екібастұз көмір бассейнінің өндірістік потенциалының қалыптасуы мен кеңеюінің тарихы ұсынылып, капиталдық құрылыс, техникалық жарақтану, өндіру көлемінің өсуі мен саланы кадрлармен қамтамасыз ету мәселелері ашылады, кеңестік тарихнамаға тән өндірістік-экономикалық көрсеткіштер мен жоспарлық нәтижелерге мән беріледі.

Шахтерлік сала үшін білікті кадрлар даярлау тақырыбы Т.Д. Алимбаевтың «Деятельность Компартии Казахстана по подготовке и воспитанию рабочих кадров для угольной промышленности 1966-1975 годы» [49] атты еңбегінде өз көрінісін тапты. Онда кәсіптік оқыту, тәрбиелік жұмыс, кадрлық жоспарлау және өндірістік тәртіпті, коммунистік тәрбиені күшейтуге арналған іс-шаралар жүйесі талданды.

Жұмысшылар санының динамикасы, біліктілік құрамы және өндірістік саясаттың еңбектің әлеуметтік-экономикалық жағдайларына ықпалы А.В. Шарипованың «Шахтеры Казахстана в 9-й пятилетке (на материалах Карагандинского и Экибастузского бассейнов)» [50] атты диссертациясында зерделенді. Зерттеу аймақтық архивтік материал негізінде 1971-1975 жж. кезеңіндегі шахтерлік ұжымдардың еңбектік құрамы мен кеншілердің жұмыс ерекшеліктерін талдауға бағытталған.

Бұл кезеңде зерттеулерде алғаш рет күнделікті өмір аспектілеріне үңілу байқалады. Х.А. Кауанованың «Материальная культура, семья и семейный быт казахских рабочих Карагандинского угольного бассейна» [51] атты еңбегінде автор Қарағанды шахтерлерінің ұлттық кадрларының қалыптасу тарихын, сондай-ақ олардың өндірістік және отбасылық тұрмысының ерекшеліктерін қарастырады.

Жинақталған тарихнамалық материал аталған кезеңде аймақтың шахтерлік ортада болған мәдени, әлеуметтік үдерістердің одан әрі тереңдетілген талдауы үшін берік ғылыми-методологиялық негіз қалайды. Бұл зерттеулерді талдаудан еңбектердің басым бөлігі негізінен көмір өнеркәсібінің экономикалық дамуы, өндірістік жетістіктер мен еңбек көрсеткіштері мәселелеріне арналғанын

көрсетеді. Сонымен бірге бірқатар зерттеушілер саланың дамуымен бірге жүрген проблемалық аспектілер мен қиындықтарға жеткіліксіз назар аударды, бұл болып жатқан үдерістер мен құбылыстарды бағалаудың тиімділігін белгілі бір дәрежеде төмендетті.

Осылайша кеңестік тарихнаманың үшінші кезеңі (1980-1991 жж.) сыни тәсілдің айтарлықтай күшеюімен және зерттеулердің проблемалық өрісінің кеңеюімен сипатталады. Идеологиялық бақылаудың бәсеңдеуі зерттеушілердің бұрын жасырылып келген аспектілерге — еңбек жағдайларына, әлеуметтік қайшылықтар мен ерлік ортадағы дағдарыстық құбылыстарға үңілуіне ықпал етті. Бұл зерттеушілік қызығушылықтың тек өндірістік-экономикалық көрсеткіштерден кеңірек әлеуметтік мәселелер шеңберіне бірте-бірте ауысуына алып келді. Аналитикалық критерийлер тұрғысынан алғанда, бұл кезең идеологиялық қадағалаудың төмендеу дәрежесімен, дереккөздік базаның кеңеюімен және жалпылаудан нақтырақ әлеуметтік үдерістер талдауына ішінара өтумен ерекшеленеді. Бірқатар еңбектерде шахтерлердің күнделікті өміріне — еңбек жағдайларына, тұрмыстық ортаға, отбасылық өмірге, әлеуметтік бейімделуге деген қызығушылық алғаш рет байқалды. Алайда бұл мәселелер, әдетте, зерттеудің орталық нысаны болмады және үзік-үзік қарастырылды. Осы кезеңде, сыни және әлеуметтік бағытталған талдауға қарай сапалық ауысуға қарамастан, шахтерлердің күнделікті өмірі кешенді және жүйелі түрде ашылып қарастырылмады. Бұл зерттеулер оны қалпына келтіру үшін маңызды негіз жасайды, алайда нақты күнделікті тәжірибені зерделеуге бағытталған қазіргі тәсілдер шеңберінде одан әрі қайта ой елегінен өткізіп, тереңдетуді талап етеді.

Жалпы алғанда 1930-1991 жылдардағы Қарағанды бассейні көмір өнеркәсібінің кеңестік тарихнамасының дамуы қатаң идеологияланған, өндірісшіл-бағдарланған үлгіден неғұрлым сыни және әлеуметтік бағытталған талдауға қарай бірте-бірте эволюция жасағанын көрсетеді. Бірінші кезеңде индустрияландыруға жасалған акцентпен макротарихи тәсіл үстем болып, шахтерлердің күнделікті өмірі іс жүзінде елеусіз қалдырылды, ал екінші кезеңде өндірістік проблема басымдылығы сақтала отырып, тақырып пен дереккөздік база кеңейді. Тек үшінші кезеңде ғана, идеологиялық бақылаудың бәсеңдеуі жағдайында, зерттеушілер бұрын жасырылып келген аспектілерге — еңбек жағдайларына, әлеуметтік қайшылықтар мен күнделікті өмірдің жеке аспектілеріне үңіле бастайды, алайда мұнда да олар дербес кешенді зерделеу нысанына айналмайды. Осылайша айтарлықтай деректік материал жинақталғанына және талдаудың бірте-бірте тереңдеуіне қарамастан, шахтерлердің күнделікті өмірі қарастырылатын кезеңнің бүкіл барысында ғылыми қызығушылықтың шетінде қалды, бұл оны қазіргі заманғы тарихнамалық тәсілдер шеңберінде одан әрі жүйелі зерттеудің қажеттілігін айқындайды.

Шетелдік тарихнама кеңестік мемлекеттің әлеуметтік-экономикалық және саяси мәселелерін қарастыратын еңбектермен ұсынылған. Оның шеңберінде төрт бағытты бөліп шығаруға болады: америкалық, европалық, украиналық, ресейлік. Шетелдік ғылым кеңестік индустрияландыру жобасын қайта ой елегінен өткізуге, Қазақстандағы жұмысшы табының қалыптасу механизмдеріне сыни көзқарас ұсынуға айтарлықтай үлес қосты.

Америкалық зерттеушілер КСРО-ның индустрияландыруын, соның ішінде көмір аймақтарының дамуын кеңірек әлеуметтік-экономикалық және саяси үдерістер контексінде қарастырады. Индустрияландыру мен мәжбүрлі еңбек жүйесінің арақатынасын ұғынуға ықпал еткен іргелі еңбектердің бірі Стивен Коткиннің монографиясы. Зерттеу Магнитогорскі туралы айтылғанымен, автор ұсынған тәсіл жоспарлы мемлекеттік бақылау жағдайында өндірістік қауымдастықтардың қалыптасуының әлеуметтік механизмдерін тереңірек ұғынуға мүмкіндік береді [52].

Күнделікті өмірді зерделеуге іргелі үлесті Шейла Фицпатрик қосты. Өзінің «күнделікті сталинизм» тұжырымдамасы шеңберінде өмір сүрудің, тапшылықтың және әлеуметтік бейімделудің механизмдерін қарастырады [53].

Ғалымдар Дж. Россман мен Энн Эппелбаум Россман өндірістегі жұмысшылардың мінез-құлқы нысандары мен қақтығыстарын талдай отырып, жұмысшылар мен мемлекет арасындағы қатынастардың күрделілігін көрсетеді, бейімделуден қарсылыққа дейінгі әрекет етуші реакциялардың алуан түрлілігіне назар аударады [54]. Эппелбаум өз кезегінде ГУЛАГ жүйесін кеңестік экономиканың, соның ішінде өндіруші өнеркәсіптің маңызды элементі ретінде қарастырады, бұл өндірістік орталықтардың қалыптасу жағдайларына жаңаша көзқарас қалыптастырады [55]. Оның зерттеуі Қарағанды тарихын XX ғасырдың тоталитарлық тәжірибелерінің жаһандық контексіне интеграциялауға мүмкіндік береді. Автор Карлагтың КСРО өндіруші өнеркәсібіндегі алдыңғы қатарлы рөлін егжей-тегжейлі қарастыра отырып, Қарағандының дамуы мен мәжбүрлі еңбек жүйесі

арасындағы ажырамас байланысты атап өтеді.

Тәртіптік талдау мен ауызша тарих әдістері Льюис Х. Зигельбаум мен Дэниел Дж. Уолковицтің «Рабочие Донбасса говорят: выживание и идентичность в новой Украине, 1989-1992 гг.» [56] атты еңбегінде ұсынылды. Еңбек ауызша тарих әдістеріне негізделіп, Донбастағы шахтерлер мен олардың отбасы мүшелерімен жүргізілген сұхбаттарға сүйенеді. Жинақталған куәліктер негізінде авторлар КСРО ыдырауы мен тәуелсіз мемлекеттер қалыптасуы кезеңінде болған әлеуметтік, экономикалық және мәдени трансформацияларды талдайды. Зерттеуде сәйкестік, еңбектік қатынастар, кәсіподақ қозғалысы мәселелері, сондай-ақ жүйелік дағдарыс пен қоғамның ыдырауы жағдайындағы жұмысшылардың күнделікті өмірінің ерекшеліктері ашылып қарастырылды. Еңбек пәнаралық сипатымен ерекшеленіп, социологиялық, антропологиялық және тарихи талдаудың элементтерін ұштастырады.

А.Дж. Сингердің «Шахтеры, осознающие свою классовую принадлежность: Зарождение рабочего движения в Центральной Пенсильвании» [57] атты зерттеуі жұмысшылардың таптық санасының, олардың ынтымақтастығы мен өндірістік ортадағы өзін-өзі ұйымдастыруының қалыптасуына арналған. Д. Макдональдтың «Профсоюзы и массовая политика в Америке» [58] атты еңбегі кәсіподақтардың саяси институт ретіндегі рөлін және олардың қоғамдық-саяси үдерістерге ықпалын қарастырады. Жалпы алғанда, бұл еңбектер американдық тарихнамаға тән еңбектік қатынастар, әлеуметтік сәйкестік және жұмысшылардың саяси қатысуы мәселелеріне назар аударуды бейнелейді.

Американдық авторлардың ішінде кеңестік жұмысшылардың ауыр еңбегін сипаттайтын жұмысшы Джон Скоттың «За Уралом. Американский рабочий в русском городе стали» [59] атты мемуарын атап өткен жөн. Автор 1930 жылдары КСРО-ға өз еркімен барып, Магнитогорск металлургиялық комбинатының құрылысында жұмыс істеді. Сөйтіп, еңбек жағдайлары, тұрмыс сипаты және жұмысшы ортасындағы әлеуметтік қатынастарды, индустриялық орталықтың күнделікті өмірін егжей-тегжейлі қалпына келтіруді көзімен көрген. Оралдағы географиялық байланысқа қарамастан, оның сипаттаған жұмысшы ортасының қалыптасу үдерістері — ынта-жігер, тапшылық, қатаң тәртіп пен білікті кадрлардың жетіспеушілігінің тоғысуы — типологиялық сипатта болып, КСРО-ның басқа индустриалды аймақтарымен, соның ішінде Қарағанды көмір бассейнімен салыстыруға мүмкіндік береді. Осыған байланысты Джон Скоттың мемуары кеңестік жұмысшылардың күнделікті өмірін қалпына келтіру үшін бағалы дереккөз.

Демек американдық тарихнама КСРО индустрияландыруын әлеуметтік наразылықтар, еңбектік қатынастар және жұмысшылардың күнделікті тәжірибелері призмасы арқылы қайта ойластырып қарастыруға айтарлықтай үлес қосады. Бұл бағыттың сипатты ерекшелігі өндірістік ортадағы адамдардың өзара іс-қимылына, қатаң мемлекеттік бақылау жағдайындағы бейімделу, қақтығыстар және сәйкестік қалыптасуы механизмдерін талдауға назар аудару. Сонымен бірге зерттеулер, әдетте, жалпылаушы сипатта болып, кеңірек көлемдегі кеңестік немесе салыстырмалы контекстке бағытталған, бұл олардың Қарағанды көмір бассейнінің аймақтық ерекшелігіне үңілуін шектейді. Осыған байланысты бұл еңбектер айтарлықтай методологиялық және салыстырмалы құндылыққа ие, алайда қарағанды шахтерлерінің күнделікті өмірін толыққанды қалпына келтіру үшін жергілікті дереккөздермен қосымша байланыстыруды талап етеді.

Европалық тарихнамада пәнаралық сипатты бейнелейтін бірнеше зерттеушілік бағыт бөлінеді. Атап айтқанда, неміс мектебі мәжбүрлі миграциялар мен аймақты индустрияландырудағы арнайы қоныстандырылған адамдардың рөлі мәселесіне ерекше назар аударады. Мысалы, Михаэль Польдің архивтік материалдары негізіндегі еңбегінде Қарағанды аймағының өнеркәсіптік потенциалын қалыптастыруда маңызды рөл атқарған депортацияланған немістердің тарихы қалпына келтіріледі [60]. Бұл тәсіл жұмысшы қауымдастығының (соның ішінде шахтердің) қалыптасуын тек экономикалық үдеріс ретінде емес, зорлықты қоныс аудару саясаты мен жұмыс күшін жұмылдыру нәтижесі ретінде де қарастыруға мүмкіндік береді.

Қазіргі заманғы европалық тарихнамада жұмысшы қауымдастықтарының күнделікті өмірі мен сәйкестігін талдауға бағытталған антропологиялық зерттеулер ерекше орын алады. Таллинн университетінің эстон тарихшысы Ева Кескюланың Қазақстандағы (Қарағанды көмір бассейні) және Эстониядағы (Ида-Вирумаа тақтатас шахталары) шахтерлік қауымдастықтардың өміріне арналған еңбектерінде еңбектік мәдениет, әлеуметтік жад пен этникалық тиесілілік арасындағы өзара байланыстар талданады [61–62]. Автор қарағанды шахтерінің бірегейлігі кәсіби мақтаныш, этникалық тиесілілік пен кеңестік патернализм туралы жадтың күрделі қосындысы екенін атап өтеді.

Кескюла жекешелендіру және трансұлттық корпорациялардың («АрселорМиттал» сияқты) келуі жағдайында шахтерлердің жаңа маргинализация нысанымен бетпе-бет келетінін атап өтеді. Кеңестік кезеңдегі олардың «жасырын» тарихы идеологиялық ұстанымдарға байланысты қиындықтарды жария түрде аша алмауынан туындаса, бүгінде ол капитал логикасымен, яғни жұмысшының тек экономикалық ресурсқа айналуымен айқындалады. Зерттеуші аймақтың қазіргі «жерленген» жадының өзегін құрайтын ерлік, техногенді апаттардан қорқу мен әлеуметтік мәртебені жоғалту сезімі мәселелерін «жерастынан шығарады». Осылайша антропологиялық бетбұрыс бұрын дәстүрлі тарихнаманың назарынан тыс қалған күнделікті өмірдің субъективті өзгеруін анықтауға мүмкіндік береді.

КСРО-ның индустрияландырылуын зерттеуге қосқан британдық тарихнаманың айтарлықтай үлесін Бирмингемдік университетінің профессоры Р.У. Дэвис ұсынған іргелі еңбек арқылы көре аламыз. Оның «The Industrialisation of Soviet Russia» атты көптомдық зерттеуі кеңестік индустрияландырудың экономикалық машина құрастыруы мен еңбек ресурстарының қалыптасуының іргелі талдауын білдіреді [63]. Бұл еңбектер негізінен макродеңгейге бағытталғанымен, өндірістік аймақтардағы жұмысшылардың күнделікті өмірі қалыптасқан үдерістерді ұғыну үшін қажетті контекст жасайды. Микротарихи контексте деңгейі мен тәуекелдер талданады [64–65].

Осылайша еуропалық тарихнамалық дәстүр зерттеушілік назардың негізінен өндірістік-экономикалық аспектілерден индустриалдық тарихтың әлеуметтік, антропологиялық және мәдени өзгерістеріне қарай ауысуымен сипатталады. Кеңестік тарихнамадан айырмашылығы, мұнда мәжбүрлі миграциялардың рөліне, күнделікті тәжірибелерге, сәйкестікке және әлеуметтік қақтығыстарға ерекше назар аударылады. Бұл Қарағанды аймағын индустрияландыру үдерістері мен шахтерлердің күнделікті өмірінің айтарлықтай трансформациясы бірге жүрген күрделі әлеуметтік кеңістік ретінде қарастыруға мүмкіндік береді. Сонымен бірге бұл зерттеулер жалпылаушы және салыстырмалы сипатта болады, бұл қарағандылық шахтерлер қауымының күнделікті өмірін егжей-тегжейлі қалпына келтіру үшін оларды материалдармен толықтыруды талап етеді.

Ресейлік тарихнамада XX ғасырдың аяғы — XXI ғасырдың басында күнделікті өмір тарихы кеңінен тарала бастады. Оны қалыптастыруға қоғамдық мінез-құлық нормаларын, әлеуметтік тәжірибелер мен кеңестік қоғамдағы ауытқуларды талдайтын Н. Лебина зерттеулері айтарлықтай үлес қосты [66–67].

Күнделікті өмір тарихының методологиялық тұстары Ю.А. Полякованың [68] еңбектерінде дамытылды. Еңбекте «тұрмыстық» мәселені тарихи шындықтың дербес деңгейі ретінде зерделеудің қажеттілігі негізделеді. Әлеуметтік тарихтың теориялық және методологиялық аспектілерін қарастыруға А.К. Соколов елеулі үлес қосты. Басылым күнделікті өмірді әлеуметтік құрылымдар мен трансформацияларды талдаудың маңызды элементі ретінде қарастырады [69]. Антропологиялық тәсілдің дамуы үшін Л.П. Репинаның зерттеулері жоғары маңызға ие, күнделікті өмір сәйкестіктердің, әлеуметтік тәжірибелер мен мәдени кодтардың қалыптасу кеңістігі ретінде қарастырылады. Бұл зерттеулер ресейлік тарихнамада әлеуметтік антропология, микротарих және мәдени тарих әдістерін интеграциялауға ықпал етті.

Күнделікті өмірді зерделеудің теориялық-методологиялық базасының қалыптасқанына қарамастан, оны салалық зерттеулерде, ең алдымен индустрияландыруды және шахтерлік қауымдастықтарды зерделеуде қолдану шектелген және үзік-үзік болып қалып отыр. Ресейлік тарихнамада шахтерлік тарих пен өндірістік аймақтарды зерделеу жеткілікті, кеңінен ұсынылған, алайда жұмысшылардың күнделікті өмірі мәселесі біркелкі зерделенбеген. Зерттеушілік тәсілдердің эволюциясы методологиялық ұстанымдардың өзгеруімен және дереккөздік базаны кеңейтумен байланысты бірнеше кезеңде байқалады.

Бірінші кезеңде, 1990 жылдарға сәйкес келеді, бұл кезеңде ғылыми парадигманың трансформациясы мен мұрағаттардың ашылуы жағдайында зертеушілердің негізгі назары әлеуметтік-еңбектік қақтығыстар мен шахтерлік қозғалысты зерделеуге аударылды. В.А. Борисовтың [70], сондай-ақ А.С. Миловидов, А.Н. Крестьяниновтің [71] және В.И. Ильиннің [72] еңбектерінде шахтерлер әлеуметтік және саяси үдерістердің белсенді қатысушылары ретінде қарастырылды. Сол жылы пәнаралық тәсіл қалыптасты, бұған халықаралық ғылыми ынтымақтастық ықпал етті. Ресейлік зерттеушілердің Уорик университетінің (Уорикский университет) ғылыми орталықтарымен Еңбек қатынастарын салыстырмалы зерттеу институтының (ИСИТО) қатысуымен бірлескен жобалары шеңберінде «Реструктуризация угольной промышленности России» жобасы жүзеге асырылды. Оның

нәтижелері «Labour Relations in Transition» (1996) [73] деген ұжымдық еңбекте келтірілген. Аталған зерттеулер шахтерлік ортаны талдауға сапалық социологиялық әдістерді қолданудың негізін қалады. Алайда күнделіктілік олардың зерттеулерінде тек қақтығыстардың контексі ретінде келтіріліп, жеке зерттеу объектісі ретінде қарастырылмаған.

Екінші кезеңде, 2000 жылдарды қамтитын, зерттеушілердің назары индустрияландырудың институционалдық талдауы мен мәжбүрлі еңбек экономикасына ауысты. Мәжбүрлі еңбек экономикасын ұғынуға О.В. Хлевнюктің «Экономика ГУЛАГа и ее роль в развитии СССР в 1930-е годы» [74] атты еңбегінде айтарлықтай үлес қосты. Өз еңбегінде ол ГУЛАГ жүйесі мен КСРО өнеркәсіптік дамуы арасындағы тығыз өзара байланысты көрсете отырып, НКВД-ның еңбек ресурстарын басқарудағы рөлін ашады. Бұл Қарағандыны қоса алғандағы индустриялық аймақтардың тарихының неліктен ұзақ уақыт бойы жабық және жеткіліксіз зерделеніп келгенін түсіндіруге мүмкіндік береді.

Кеңестік «еңбек ерлігін» демифологизациялаудың маңызды кезеңі НКВД мен Халық комиссариаттарының ведомстволық мұрағаттарын терең талдауға негізделген еңбектер болды. Бұл контексте Л.И. Бродкин мен П. Грегоридің ұжымдық еңбегі [75] негізгі маңызға ие. Авторлар лагерлік экономиканың жұмыс жасауын, еңбекті басқару мен ынталандыру механизмдерін, сонымен қатар мәжбүрлі еңбекті қолдану тиімділігін зерттеп қарастырады. Индустриялық орталықтардың дамуы тек идеологиялық ұстанымдармен емес, прагматикалық басқарушылық шешімдермен де айқындалғаны көрсетілді. Еңбек Қарағанды аймағына тікелей арналмағанымен, оның тұжырымдары 1930-1950 жылдары Қарағанды бассейнін қоса алғандағы көмір өнеркәсібінің қалыптасуының экономикалық және ұйымдастырушылық негіздерін тереңірек ұғынуға мүмкіндік береді.

Жұмысшы табының әлеуметтік құрамын тереңдете ұғыну КСРО аграрлық секторында болған үдерістерді есепке алмай мүмкін емес. Бұл мәселені зерделеуге Т.М. Димонидың «Аграрный строй России 1930-1980-х годов» [76] атты іргелі зерттеуінде айтарлықтай үлес қосылған. Еңбектің аграрлық бейініне қарамастан, авторлар «шаруасыздандыру» үдерістерін және ауыл халқының кең ауқымды әлеуметтік трансформациясын, оны индустриалдық салаға тарту мәселелерін талдайды. Бұл олардың тұжырымдарын Қарағанды көмір бассейнін қоса алғандағы индустриалық аймақтардағы жұмысшы табы әлеуметтік құрамының қалыптасуын интерпретациялау үшін пайдалануға мүмкіндік береді.

Жалпы алғанда, бұл зерттеулер макроәлеуметтік сипатты сақтайды және күнделікті тәжірибені қалпына келтіруге бағытталмаған.

Үшінші кезең, 2010 жылдармен байланысты, әлеуметтік аспектілермен және аймақтық ерекшелікке деген қызығушылықтың күшеюімен сипатталады. Бұл кезеңде сенімді материалдар және тікелей жүгінетін зерттеулер пайда болады. Атап айтқанда, М.Ю. Кимнің еңбектері [77–78] 1930-1940 жылдары Қарағанды аймағының индустриялық ортасындағы тұрмыс жағдайларын, бейімделу үдерістерін және еңбектік ұжымдардың қалыптасуын бақылауға мүмкіндік береді.

Шахтерлердің күнделікті өмірінің аспектілері туралы неғұрлым нақты түсінік жекелеген көмір бассейндеріне арналған аймақтық зерттеулерде берілген. Мысалы, Т.И. Трошинаның еңбегінде ұжымдық шартты талдау негізінде жұмысшылардың еңбек жағдайлары, нормалар мен тұрмыстық тәжірибелері қалпына келтіріледі [79]. Ұқсас аспектілер Кузбасск бойынша зерттеулерде қарастырылады, онда шахтерлік елдімекендердің тұрғын үй жағдайлары, жабдықтау жүйесі мен әлеуметік ортасы талданады [80–81]. Сібір тарихына арналған жалпылаушы еңбектерде (Л.М. Горюшкин, В.А. Скубневский) бұл үдерістер кеңірек әлеуметтік-экономикалық контексте қарастырылады [82–83]. Шахтерлік қозғалыс проблемасы кеңестік кейінгі кезеңде томск тарихшысы И.С. Соловенконың «Протестное движение шахтеров России в 1992-1999 гг.» [84] атты кандидаттық диссертациясында ұсынылды. Диссертацияда наразылық белсенділігінің себептері, нысандары мен динамикасы, сондай-ақ әлеуметтік-экономикалық дағдарыстардың еңбектік ұжымдар мен кәсіподақ ұйымдарының дамуына ықпалы талданады.

Дегенмен ресейлік тарихнама шахтерлік тарих бойынша айтарлықтай деректік және сараптамалық-талдау материалына ие, алайда шахтерлердің күнделікті өмірі үзік-үзік зерделеніп, жүйелі ашылып көрсетілмеген. Зерттеушілік қызығушылықтың институционалдық және экономикалық талдаудан әлеуметтік аспектілерге бірте-бірте ауысуына қарамастан, күнделікті өмір басқа зерттеушілік міндеттерге қатысты екінші дәрежелі деңгейде қалып отыр, бұл оны одан әрі зерделеудің өзектілігін айқындайды.

Украиналық тарихнамада көмір аймақтарының, ең алдымен Донбастың тарихына едәуір назар

аударылды. Бұл В.И. Подовтың [85–86], П.Н. Марциновскийдің [87] еңбектерінде бейнеленді. Бұл еңбектер аймақтың өнеркәсіптік потенциалының қалыптасуы, жұмысшы табының қалыптасуы және көмір өндірудің дамуы үдерістерін қамтиды.

Украиналық тарихнамада Қарағанды репрессиялармен және қарсылық тәжірибесімен байланысты жад кеңістіктерінің (место памяти) бірі ретінде қарастырылады. В.М. Вятровичтің және оның әріптестерінің еңбектері Батыс Украинадан шыққандардың ГУЛАГ жүйесінде қалыптасқан лагерлік көтерілістер мен наразылық тәжірибелеріндегі рөлін ашып көрсетеді [88]. Зерттеу Карлаг еңбегін аймақтың индустриялық үдерістеріне тарту механизмдерін ашады.

Украиналық авторлар Қарағанды тарихындағы «украиналық ізге» акцент жасай отырып, оны шахтерлік корпустың бір бөлігіне айналған зиялы-саяси элитаның жер аудару орны ретінде қарастырады. Қазақстанның индустриялық торабын адам ресурсымен толтырған құқықтық-саяси механизмдерді зерделеуде И.Г. Биластың [89] еңбегі негізгі еңбек. Бұл басылымда автор депортациялық үдерістердің егжей-тегжейлі заңдық-тарихи талдауын жүргізеді. И. Билас украиндықтарды Қазақстанға жер аудару жүйелі сипатта болып, кеңестік өнеркәсіп қажеттіліктерімен ажырамас байланысты екенін атап өтеді. Зерттеуші көмір өнеркәсібі объектілеріндегі ауыр еңбек жағдайларын сипаттай отырып, арнайы қысымға ұшыраған адамның құқықтық мәртебесі іс жүзінде кеншіні ресми тарихта жеке басы ұзақ уақыт бойы беймәлім болып қалған экстраэкономикалық мәжбүрлеу объектісіне айналдырғанын атап өтеді.

Тағы бір маңызды аспект — 1950 жылдары индустриялық аймақтардың ішкі динамикасын түбегейлі өзгерткен лагерлік қарсылықты зерделеу. Бұл контексте Евгений Грицяк [90] сияқты оқиғалардың тікелей куәгерлерінің айғақтары баға жетпес мәнге ие. Мемуарлар Горлаг оқиғаларына (Норильск) шоғырланғанымен, олар Қарағанды аймағындағы жағдайды, атап айтқанда Степлагтағы жағдайды (Кеңгір көтерілісі) ұғыну үшін маңызды. Е. Грицяк тоталдық басу жүйесінің күйреуін таныстырған «лагерлік қарсылықтың» пайда болуын сипаттайды. Қарағанды тарихы үшін бұл оқиғалар бетбұрыстық сәт болды: шахтер-тұтқындардың ереуілдері мен бағынбауы кеңестік басшылықты еңбек жүйесін реформалауға мәжбүр етті. Бұл кеншілердің «үнсіз контингент» мәртебесінен мемлекеттің келіссөзге келуге мәжбүр болған күшке айналуына дейінгі сипатын көрсетеді, алайда бұл сипат кеңестік тарихнамада толыққанды айқындалмады.

Атап айтсақ, украин тарихнамасы өндірістік аймақтарды зерделеудің өзіндік ракурсын қалыптастырады. Онда екі бағыт ұштасады: бір жағынан, экономикалық-әлеуметтік даму контексіндегі көмір құрылтайшысы (ең алдымен Донбас) тарихын зерделеу, екінші жағынан — Қарағандыны репрессиялармен, депортациялармен және лагерлік қарсылық тәжірибесімен байланысты жад кеңістігі ретінде қарастыру. Сонымен бірге жұмысшылардың күнделікті өмірі мәселесі үзік-үзік зерделеніп, негізінен аймақтық және пәнаралық зертеулер шеңберінде ұсынылады. Бұл украиналық тарихнамадағы шахтерлік күнделікті өмірді зерделеудің кешенді тәсілінің жоқтығын куәландырады.

Қорытынды

Шахтерлердің күнделікті өмірінің кеңестік және шетелдік тарихнамасын талдау бірнеше негізгі зерттеушілік ережені бөліп шығаруға мүмкіндік береді:

1. Кеңестік тарихнама негізінен өндірістік-экономикалық және идеологиялық тапсырманы талдау үлгісі шеңберінде қалыптасты. Кеңестік тарихнамада негізгі назар өнеркәсіп, көмір өнеркәсібінің техникасының дамуы, еңбек ерлігі, социалистік жарыс және жұмысшы табының қалыптасуы мәселелеріне аударылды. Шахтерлердің күнделікті өмірі, олардың тұрмыстық ортасы, бейімделу стратегиялары, отбасылық тәжірибелері не ғылыми назардың шетінде қалды, не «үлкен» тарихтың екінші дәрежелі фоны ретінде ғана қарастырылды. Дегенмен кеңестік тарихнама Қарағанды көмір бассейнінің тарихын қалпына келтіру үшін маңызды деректер жинағын жасады.

2. Шетелдік тарихнама жалпы алғанда неғұрлым методологиялық еркіндікпен және сыни бағытпен ерекшеленеді. Кеңестік дәстүрден айырмашылығы, мұнда назар өндірістік көрсеткіштерден жұмыскерлердің әлеуметтік бағасына, мәжбүрлеу механизмдеріне, еңбектік қақтығыстарға, жұмысшылардың сәйкестігі мен күнделікті тәжірибелеріне ауысты. Шетелдік тарихнаманы өзара салыстыру америкалық мектептің еңбектік қатынастар мен жұмыскерлерді, қоғамды кеңірек контексте талдауға, жад, бірегейлік пен мәжбүрлі миграцияларды пәнаралық зерделеуге, ресейліктің институционалдық, әлеуметтік және наразылық проблематикасына, ал украиналықтардың мәжбүрлі еңбек жүйесінен өткен адамдардың тағдыры және оған қарсылық тәжірибесі арқылы шахтерлік

ортаның дамуын қарастыруға бейім екендігін көрсетеді.

3. Кеңестік және шетелдік тарихнаманы салыстыру оларды индустрияландыру тарихына, жұмысшы табының қалыптасуына және көмір өнеркәсібінің дамуына да қызығушылықтың біріктіретінін көрсетеді. Алайда олардың арасындағы айырмашылықтар бірқатар айқын сипаттарға ие. Кеңестік тарихнама өндірістік жетістіктер мен идеологиялық мәселелерге мән берсе, шетелдік мектептер репрессиялық механизм, әлеуметтік динамика, еңбектік қақтығыстарға, жадқа және жұмысшылардың субъективтік тәжірибесіне шоғырланды. Кеңестік тарихнама фактілік материалды жинақтауда күштірек болып келеді, ал шетелдік тарихнама жаңа зерттеу мәселелерін көтеруге, антропологиялық және әлеуметтік мәселені зерттеуде озық болып келеді.

Осылайша негізгі тарихнамалық олқылық кеңестік тарихнаманың деректік мазмұнын, Батыс зерттеулерінің сыни потенциалын, сондай-ақ әлеуметтік антропология мен күнделікті өмір тарихының әдістерін ұштастыратын тұтас зерттеудің болмауында жатыр. Дәл осы бағытта қарағанды шахтерінің күнделікті өмірін өзіндік әлеуметтик-мәдени тарихи феномен ретінде одан әрі зерделеудің қажеттілігі жатыр.

Әдебиеттер тізімі

1 Людтке А. Что такое история повседневности? Её достижения и перспективы в Германии / А. Людтке // Социальная история. Ежегодник. — М., 1999. — С. 78.

2 Щепотьев К.Н. Третья угольная база / К.Н. Щепотьев. — М.: ОНТИ НКТП СССР: Главная редакция горно-топливной литературы, 1935. — 69 с.

3 Знатные шахтеры восточных угольных бассейнов: биография коллективная / под ред. Я.М. Прудкин, В.Д. Соснов. — М.: Углетехиздат, 1948. — 414 с.

4 Молодость Караганды: рассказы шахтеров Карагандинского угольного бассейна. — М.: Углетехиздат, 1949. — 80 с.

5 Осуществленная мечта: рассказы почетных шахтеров / под ред. Н.Д. Дубровский, А. Бондаренко. — М.: Углетехиздат, 1950. — 78 с.

6 Зворыкин А.А. Очерки по истории советской горной техники: научный труд / А.А. Зворыкин. — М.; Ленинград: Академи наук СССР, 1950. — 539 с.

7 Открытие и начало разработки угольных месторождений в России: исследование и документы / под ред. А.А. Зворыкин, А. Терпигорев. — Москва-Ленинград: Углетехиздат, 1952. — 355 с.

8 Механизация навалки угля на шахтах Карагандинского угольного бассейна / под ред. П.П. Иноземцев. — Москва: Углетехиздат, 1956. — 171 с.

9 Страшников А.К. Угольные ресурсы Казахстана [Текст] / А.К. Страшников. — Алма-Ата: Изд. Госплана КАССР, 1931. — 23 с.

10 Карагандинская область: к 15-ой годовщине Казахстана. Петропавловск, 1935. — 67 с.

11 Наша область: сборник. — Караганда: Казполиграфтрест, 1939. — 106 с.

12 Абиев Б. Карагандинский бассейн. Исторический очерк / Б. Абиев. — Алма-Ата: АН КазССР, 1946. — 76 с.

13 Хавин А. Караганда — третья угольная база СССР / А. Хавин. — Алма-Ата: Казгосиздат, 1954. — 240 с.

14 Қарағанды көміршілерінің тәжірибесінен: мақалалар жинағы / Г. Байжарасовтың редакциясымен; қазақ тіліне ауд. К. Кайсенов. — Алматы : Қазақ мемлекет баспасы, 1956. — 61 б.

15 Вопросы горного дела: сборник трудов / под ред. Г.Е. Иванченко. — М.: Госгортехиздат, 1962. — Вып. 9. — 238 с.

16 Разработка мощных угольных пластов: сборник статей / под ред. Н.А. Чинакал. — Новосибирск: Наука, 1968. — 151 с.

17 Угольная промышленность СССР за 50 лет: статистический справочник [Текст] / под ред. Л.Е. Графов. — Москва: ЦНИЭИуголь, 1968. — 767 с.

18 Проходческий комбайн «Караганда — 7/15»: научное издание / под ред. В.А. Бреннер. — М.: Недра, 1969. — 188 с.

19 Ардашев К.А. Совершенствование управления горным давлением при разработке наклонных и крутых угольных пластов / К.А. Ардашев. — Москва: Недра, 1975. — 231 с.

20 Инструкция по безопасному ведению горных работ на пластах склонных к внезапным выбросам угля, породы и газа. Приложение к разделу 5 главы II «Правила безопасности в угольных и сланцевых шахтах». — М.: Недра, 1977. — 158 с.

21 Трудовая доблесть шахтеров Караганды: рассказ об опыте коллектива объединения «Карагандауголь» в борьбе за наивысшую производительность труда / под ред. А.Ф. Румянцев. — Москва: Правда, 1976. — 32 с.

22 Уголь СССР = Coal in the USSR: фотоальбом / под ред. Б.Ф. Братченко, Н.И. Рожков. — М.: Недра, 1985. — 206 с.

23 Малыбаев О. Борьба КПСС за создание и развитие третьей угольной базы СССР / О. Малыбаев. — Алма-Ата: Каз-госиздат, 1961. — 407 с.

24 Абишева Б.Н. Подъем культурно-технического уровня рабочих угольной промышленности Казахстана (1946–1963 гг.): монография / Б.Н. Абишева, под ред. А.Н. Нусупбеков. — Алма-Ата: Наука КазССР, 1965. — 163 с.

25 Ермекбаев Г.А. Рост культурно-технического уровня рабочего класса металлургической промышленности Казахстана (1959–1963 гг.) / Г.А. Ермекбаев. — Алма-Ата, 1965. — 263 с.

26 Абдрахманов Х. Борьба рабочего класса Центрального Казахстана за развитие промышленности в годы семилетки (1959–1965) / Х. Абдрахманов. — Алма-Ата, 1966. — 270 с.

27 Даулбаев Н.Н. Карагандинский угольный бассейн / Н.Н. Даулбаев. — Алма-Ата: Казахстан, 1970. — 256 с.

28 Кожамкулов Т. Повышение квалификации рабочих. Подготовка квалифицированных рабочих кадров в Казахстане / Т. Кожамкулов. — Алма-Ата, 1972. — 146 с.

29 Асылбеков М.Х. Рост индустриальных кадров рабочего класса в Казахстане (1948–1965) / М.Х. Асылбеков, С.Б. Нурмухамедов, Н.Г. Пан. — Алматы: Наука, 1976. — 270 с.

30 Залиев Е. Шахтер мақсаты / Е. Залиев. — Алматы : Қазақстан, 1976. — 44 б.

31 Ерғалиев Ә.Е. Кен байлығы — ел байлығы (руда өндіруде ең тиімді, озық әдістерді қолдану жолдары) / Ә.Е. Ерғалиев, О.Қ. Ұлықбеков, Ә.Д. Бектібаев. — Алматы: Қазақстан, 1977. — 132 б.

32 Көрпебаев К. Шахтердің ерлік еңбегі / К. Көрпебаев. — Алматы: Қазақстан, 1980. — 43 б.

33 Гуляев Н.А. Подготовка рабочих кадров Казахстана и их использование / Н.А. Гуляев. — Алма-Ата, 1982. — 135 с.

34 История рабочего класса Советского Казахстана. Рабочий класс Казахстана в период перехода к социализму (1917–1937) [в 3-х т] / гл. ред. А.Н. Нусупбеков. — АлмаАта: Наука, 1987. — Т. 1. — 432 с.

35 История рабочего класса Советского Казахстана. Рабочий класс Казахстана в период упрочения и развития социализма. 1938–1960 гг. [в 3-х т] / гл. ред. А.Н. Нусупбеков. — Алма-Ата: Наука, 1988. — Т. 2. — 464 с.

36 Курносов А.М. Комплексный анализ опыта работы передовых бригад угольных шахт: практическое пособие / под ред. А.М. Курносов, Е.П. Захаров, В.С. Тополов. — М.: Недра, 1982. — 193 с.

37 Справочник по нормированию и организации труда на угольных шахтах: справочник / Н.Д. Прокорпенко. — Москва: Недра, 1983. — 316 с.

38 Научно-техническому горному обществу 100 лет: монография. Всесоюзный совет научно-технических обществ, Центральное правление научно-технического горного общества / под ред. К.К. Кузнецов. — Москва: Недра, 1986. — 271 с.

39 Организация социалистического соревнования на угольной шахте : справочник / В.А. Дубоделов. — М.: Недра, 1987. — 108 с.

40 Забастовка: вынужденная мера защиты законных прав, но тот ли путь? / сост. А.Т. Гаврилов, Н.И. Лавров. — М.: Профиздат, 1989. — 176 с.

41 Костюковский В. Кузбасс: Жаркое лето 89-го: хроника, документы. Впечатления очевидца. Размышления публициста / В. Костюковский. — М.: Современник, 1990. — 207 с.

42 Карабаев Г.И. Передовой опыт горняков Казахстана / Г.И. Карабаев. — Алма-Ата: Общество Знание КазССР, 1980 — 44 с.

43 Каренов Р.С. Повышение эффективности основных фондов угольной промышленности / Р.С. Каренов. — Алма-Ата: Казахстан, 1981. — 128 с.

44 Баймуратов У.Б. Научно-технический прогресс и эффективность угледобычи / У.Б. Баймуратов. — Алма-Ата: Казахстан, 1986. — 157 с.

45 Казахская Караганда. Карагандинская область: энциклопедия / под ред. Р.Н. Нургалиева. — Алма-Ата: Казахская Советская Энциклопедия, 1986. — 606 с.

46 Алтаев А.Ш. Социальное развитие рабочих Карагандинского угольного бассейна 1970–1980 годы / А.Ш. Алтаев. — Алма-Ата: Ғылым, 1990. — 133 с.

47 Кушумбаева Ш.Р. История города Караганды в послевоенные годы (1946–1960 гг.): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02. / Ш.Р. Кушумбаева. — Алма-Ата, 1981. — 199 с.

48 Кенжетаев Р. Развитие Экибастузского угольного бассейна в годы восьмой и девятой пятилеток (1966–1975 гг.): дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02. / Р. Кенжетаев. — Караганда, 1981. — 193 с.

49 Алимбаев Т.А. Деятельность Компартии Казахстана по подготовке и воспитанию рабочих кадров для угольной промышленности 1966–1975 годы: дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.01. / Т.А. Алимбаев. — Караганда, 1982. — 182 с.

50 Шарипова А.В. Шахтеры Казахстана в 9-ой пятилетке (на материалах Карагандинского и Экибастузского бассейнов): автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 «Отечественная история» / А.В. Шарипова. — Москва, 1986. — 25 с.

51 Кауанова Х.А. Материальная культура, семья и семейный быт казахских рабочих Карагандинского угольного бассейна: дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.00. / Х.А. Кауанова. — Алма-Ата, 1971. — 235 с.

52 Kotkin S. Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization / S. Kotkin. — Berkeley: University of California Press, 1995. — 727 p.

53 Fitzpatrick S. Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s. / S. Fitzpatrick. — New York: Oxford University Press, 1999. — 288 p.

54 Rossman J.J. Worker Resistance under Stalin: Class and Revolution on the Shop Floor / J.J. Rossman. — Ithaca: Cornell University Press, 2005. — 314 p.

55 Applebaum A. Gulag: A History / A. Applebaum. — New York: Doubleday, 2003. — 677 p.

56 Lewis H. Siegelbaum. Workers of the Donbass Speak: Survival and Identity in the New Ukraine, 1989–1999 / H. Lewis Siegelbaum, J. Daniel Walkowitz. — Ukraine: SUNY Press, 1995. — 226 p.

57 Singer A.J. Class — Conscious Coal Miners: The Emergence of a Working — Class Movement in Central Pennsylvania / A.J. Singer. — New York: State University of New York Press, 2024. — 312 p.

58 MacDonald D. Labor Unions and American Mass Politics / D. MacDonald. — Chicago: University of Chicago Press, 2026. — 288 p.

59 Джон Скот. За Уралом. Американский рабочий в русском городе стали / Скот Джон; пер. с англ. Л.А. Гуреева. — М.: Издательство Родина, 2023. — 474 с.

60 Pohl M. Die deutschen Operationen des NKWD: Fallbeispiele aus der Karaganda Region / M. Pohl. — Berlin: Metropol Verlag, 2009. — 340 p.

61 Kesküla E. Mining, Masculinity and Memory: The Case of Karaganda / E. Kesküla. — Tallinn: Tallinn University Press, 2012. — 240 p.

62 Kesküla E. Experiencing the State: Miners' Encounters with the Soviet and Post-Soviet State in Kazakhstan and Estonia / E. Kesküla // Journal of Contemporary History. — 2018. — Vol. 53(3). — P. 555–575.

63 Davies R.W. The Industrialisation of Soviet Russia / R.W. Davies. — Vols. 1-6. — London: Macmillan / Palgrave Macmillan, 1980–2014.

64 Filtzer D. Soviet Workers and Late Stalinism: Labour and the Restoration of the Stalinist System after World War II / D. Filtzer. — Cambridge: Cambridge University Press, 2002. — 304 p.

65 Filtzer D. The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene, and Living Standards, 1943–1953 / D. Filtzer. — Cambridge: Cambridge University Press, 2010. — 368 p.

66 Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: нормы и аномалии 1920–1930-е годы / Н.Б. Лебина. — СПб.: Нева, 1999. — 320 с.

67 Лебина Н.Б. Советская повседневность: нормы и аномалии / Н.Б. Лебина. — М.: Новое литературное обозрение, 2015. — 488 с.

68 Поляков Ю.А. Человек в повседневности (исторические аспекты) / Ю.А. Поляков // Отечественная история. — 2000. — № 3. — С. 125–132.

69 Соколов А.К. Социальная история России новейшего времени. Проблемы методологии и источниковедения / А.К. Соколов // Социальная история. Ежегодник 1998/1999. — М.: РОССПЭН, 1999. — С. 39–76.

70 Борисов В.А. Забастовки в угольной промышленности (анализ шахтёрского движения в 1989–1999 гг.) / В.А. Борисов. — М.: ИСИТО, 1999. — 184 с.

71 Миловидов А.С. Человек и уголь: забастовочное движение в угольных регионах (1989–1991 гг.) / А.С. Миловидов, А. Н. Крестьяннинов. — М.: Профиздат, 1998. — 256 с.

72 Ильин В.И. Власть и уголь: шахтёры и администрация в структурах социальной трансформации / В.И. Ильин. — Сыктывкар: Изд-во СыктГУ, 1998. — 242 с.

73 Simon Clarke. Labour Relations in Transition: Wages, Employment and industrial conflict in Russia / Clarke Simon. — Edward Elgar Pub. — 1996. — 282 p.

74 Хлевнюк О.В. Экономика ГУЛАГа и ее роль в развитии СССР в 1930-е годы / О.В. Хлевнюк. — М.: РОССПЭН, 2004. — 416 с.

75 Бородкин Л.И. Глазами ГУЛАГа: Культура, экономика и управление в системе принудительного труда / Л.И. Бородкин, П. Грегори. — М.: РОССПЭН, 2008. — 456 с.

76 Безнин М.А. Аграрный строй России 1930–1980-х годов / М.А. Безнин, Т.М. Димони. — Москва: ЛЕНАНД, 2014. — 608 с.

77 Ким М.Ю. Советская социальная политика в условиях индустриализации (1931–1941 гг.): на материалах Карагандинского угольного бассейна: дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 / М.Ю. Ким. — Томск, 2009. — 204 с.

78 Ким М.Ю. Караганда. Жизнь людей в городе угля. 1931–1941 гг. / М.Ю. Ким. — Москва: РОССПЭН, 2017. — 214 с.

79 Повседневная жизнь черемховских шахтёров в год «великого перелома»: коллективный договор 1930 г. // Исторические исследования. — 2016. — № 3. — С. 45–58.

80 Козлов С.В. Шахтёрские поселки Кузбасса: формирование социальной среды (1930–1980-е гг.) / С.В. Козлов // Вестник Кемеровского государственного университета. — 2012. — № 4. — С. 78–84.

81 Барышникова О.Г. Повседневная жизнь рабочих Кузбасса в 1930-е гг. / О.Г. Барышникова // Известия Алтайского государственного университета. — 2014. — № 4 (84). — С. 32–37.

82 Горюшкин Л.М. Рабочий класс Сибири в XX веке: социальное развитие / Л.М. Горюшкин. — Новосибирск: Наука, 2004. — 312 с.

83 Скубневский В.А. Социальное развитие рабочих Сибири в условиях индустриализации / В.А. Скубневский. — Барнаул: АлтГУ, 2007. — 280 с.

84 Соловенко И. С. Протестное движение шахтёров России в 1992–1999 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: спец. 07.00.02 / И. С. Соловенко. — Томск, 2017. — 30 с.

85 Подов В.И. История Донбасса: [в 3-х т.] / В.И. Подов, В.С. Курило. — Луганск: Альма-матер, 2004. — Т. 3. — 336 с.

86 Подов В.И. Первые шахтёры и металлурги Донбасса / В.И. Подов. — Луганск: Світлиця, 2007. — 52 с.

87 Марциновский П.Н. Современная историография угольной промышленности Донбасса конца XIX — начала XX века / П.Н. Марциновский // Ученые записки Таврического национального университета им. В.И. Вернадского Серия «Исторические науки». — 2014. — № 1. — С. 47–55.

88 В'ятрович В.М. Історія з грифом «Секретно» / В.М. В'ятрович. — Київ: Центр досліджень визвольного руху, 2011. — 328 с.

89 Білас І.Г. Репресивно-каральна система в Україні. 1917–1953: Суспільно-політичний та правовий аналіз / І.Г. Білас. — Київ: Либідь–Військо України, 1994. — 432 с.

90 Грицеяк О. Короткі записи спогадів: Норильське повстання. Після повстання / О. Грицеяк. — Київ: Смолоскип, 2010. — 208 с.

Д.М. Ибраева, К.К. Абдрахманова

Историография повседневной жизни карагандинских шахтёров: советские и зарубежные подходы

В статье представлен комплексный историографический анализ советских и зарубежных исследований, связанных с историей угольной промышленности, формированием и развитием рабочего класса, социокультурными процессами в шахтёрской среде. Историография советского периода представляет собой пласт исследований, направленных на рассмотрение производственных достижений и идеологических установок, тогда как вопросы социальной адаптации, бытовых практик и трудностей повседневности долгое время оставались вне фокуса внимания. Автор проводит компаративную характеристику подходов к изучению социальной истории региона, выделяя ключевые этапы и методологические трансформации в осмыслении шахтерского быта. Для советского этапа развития исторической науки была характерна идеологическая детерминированность, обусловившая фокус исследователей на макропроцессах индустриального строительства. В рамках данной парадигмы приоритетное внимание уделялось динамике трудовых рекордов, институту социалистического соревнования и роли партийно-государственного руководства. Зарубежная историография анализируется в контексте устойчивого интереса западных ученых к феномену советской индустриализации, рабочему движению и социальным последствиям сталинской модернизации. Отмечается, что, несмотря на методологическую свободу, в работах иностранных авторов наблюдается определенный дефицит локальных исследований, сфокусированных непосредственно на казахстанском материале. В заключении сделан вывод о высокой научной перспективности изучения Караганды как уникального социокультурного пространства. Обосновывается необходимость применения микроисторического подхода для анализа среды, где пересекались миграционные потоки, системы принудительного труда и процессы формирования специфической индустриальной идентичности. Исследование подчеркивает важность реконструкции повседневных практик как необходимого условия для воссоздания целостной социальной истории Казахстана.

Ключевые слова: Карагандинский угольный бассейн, повседневная история, советская историография, зарубежная историография, социальная история, индустриализация, шахтёры, культурная антропология, рабочий класс, региональные исследования.

D.M. Ibrayeva, K.K. Abdrakhmanova

Historiography of Everyday Life of Karaganda Miners: Soviet and Foreign Approaches

The article presents a comprehensive historiographical analysis of Soviet and foreign studies related to the history of the coal industry, the formation and development of the working class, and socio — cultural processes in the mining environment. The historiography of the Soviet period is a layer of research aimed at examining industrial achievements and ideological attitudes, while issues of social adaptation, everyday practices and difficulties of everyday life have long remained out of focus. The author provides a comparative characterization of approaches to the study of the social history of the region, highlighting the key stages and methodological transformations in understanding mining life. The Soviet stage of the development of historical science was characterized by ideological determinism, which led researchers to focus on the macro—processes of industrial construction. Within the framework of this paradigm, priority attention was paid to the dynamics of labor records, the institution of socialist competition and the role of party and state leadership. Foreign historiography is analyzed in the context of the sustained interest of Western scholars in the phenomenon of Soviet industrialization, the labor movement and the social consequences of Stalin's moderni-

zation. It is noted that, despite the methodological freedom, in the works of foreign authors there is a certain shortage of local research focused directly on the Kazakh material. In conclusion, the conclusion is made about the high scientific prospects of studying Karaganda as a unique socio — cultural space. The necessity of applying a micro — historical approach to the analysis of the environment where migration flows, forced labor systems and the processes of formation of a specific industrial identity intersected is substantiated. The study highlights the importance of reconstructing everyday practices as a necessary condition for recreating the holistic social history of Kazakhstan.

Keywords: Karaganda coal basin, everyday history, Soviet historiography, foreign historiography, social history, industrialization, miners, cultural anthropology, working class, regional studies.

References

1 Liudtke, A. (1999). Chto takoe istoriia povsednevnosti? Ee dostizheniia i perspektivy v Germanii [What is the history of everyday life? Its achievements and prospects in Germany]. *Sotsialnaia istoriia. Ezhegodnik — Social History. Yearbook*, 78 [in Russian].

2 Shchepotev, K.N. (1935). *Tretia ugolnaia baza* [The third coal base]. Moscow: ONTI NKTP SSSR: Glavnaia redaktsiia gorno-toplivnoi literatury [in Russian].

3 Prudkin, Ya.M., & Sosnov, V.D. (Eds.). (1948). *Znatnye shakhtery vostochnykh ugolnykh basseinov: biografiia kollektivnaia* [Notable miners of the eastern coal basins: A collective biography]. Moscow: Ugletekhizdat [in Russian].

4 (1949). *Molodost Karagandy: rasskazy shakhterov Karagandinskogo ugolnogo basseina* [Youth of Karaganda: Stories of miners of the Karaganda coal basin]. Moscow: Ugletekhizdat [in Russian].

5 Dubrovskii, N.D., & Bondarenko, A. (Eds.). (1950). *Osushchestvlennaia mechta: rasskazy pochetnykh shakhterov* [A dream come true: Stories of honored miners]. Moscow: Ugletekhizdat [in Russian].

6 Zvorykin, A.A. (1950). *Ocherki po istorii sovetskoi gornoi tekhniki: nauchnyi trud* [Essays on the history of Soviet mining technology: A scientific work]. Moscow-Leningrad: Akademi nauk SSSR [in Russian].

7 Zvorykin, A.A., & Terpigorev, A. (Eds.). (1952). *Otkrytie i nachalo razrabotki ugolnykh mestorozhdenii v Rossii: issledovanie i dokumenty* [Discovery and the beginning of development of coal deposits in Russia: Research and documents]. Moscow-Leningrad: Ugletekhizdat [in Russian].

8 Inozemtsev, P.P. (Ed.). (1956). *Mekhanizatsiia navalki uglia na shakhtakh Karagandinskogo ugolnogo basseina* [Mechanization of coal loading at the mines of the Karaganda coal basin]. Moscow: Ugletekhizdat [in Russian].

9 Strashnikov, A.K. (1931). *Ugolnye resursy Kazakhstana* [Coal resources of Kazakhstan]. Alma-Ata: Izdatelstvo Gosplana KASSR [in Russian].

10 (1935). *Karagandinskaia oblast: k 15-oi godovshchine Kazakhstana* [Karaganda region: To the 15th anniversary of Kazakhstan]. Petropavlovsk [in Russian].

11 (1939). *Nasha oblast: sbornik* [Our region: A collection]. Karaganda: Kazpoligraftrest [in Russian].

12 Abiev, B. (1946). *Karagandinskii bassein. Istoricheskii ocherk* [Karaganda basin. Historical essay]. Alma-Ata: Akademii Nauk KazSSR [in Russian].

13 Khavin, A. (1954). *Karaganda — tretia ugolnaia baza SSSR* [Karaganda — the third coal base of the USSR]. Alma-Ata: Kazgosizdat [in Russian].

14 Baizhasarov, G. (Ed.). *Qaragandy komirshilerinin tazhiribesinen: maqalalar zhinagy* [From the experience of Karaganda coal miners: a collection of articles]. K.Kaisenov (Trans). Almaty: Qazaq memlekettik baspasy [in Kazakh].

15 Ivanchenko, G.E. (Ed.). (1962). *Voprosy gornogo dela: sbornik trudov* [Mining issues: Collection of works]. Vol. 9. Moscow: Gosgortekhizdat [in Russian].

16 Chinakal, N.A. (Ed.). (1968). *Razrabotka moshchnykh ugolnykh plastov: sbornik statei* [Development of thick coal seams: Collection of articles]. Novosibirsk: Nauka [in Russian].

17 Grafov, L.E. (Ed.). (1968). *Ugolnaia promyshlennost SSSR za 50 let: statisticheskii spravochnik* [Coal industry of the USSR for 50 years: A statistical handbook]. Moscow: TsNIEIugol [in Russian].

18 Brenner, V.A. (Ed.). (1969). *Prokhodcheskii kombain «Karaganda — 7/15»: nauchnoe izdanie* [Roadheader “Karaganda — 7/15”: Scientific publication]. Moscow: Nedra [in Russian].

19 Ardashev, K.A. (1975). *Sovershenstvovanie upravleniia gornym davleniem pri razrabotke naklonnykh i krutykh ugolnykh plastov* [Improving rock pressure management in the development of inclined and steep coal seams]. Moscow: Nedra [in Russian].

20 (1977). *Instruktsiia po bezopasnomu vedeniiu gornykh rabot na plastakh sklonnykh k vnezapnym vybrosam uglia, porody i gaza* [Instructions for the safe conduct of mining operations in seams prone to sudden outbursts of coal, rock and gas]. Moscow: Nedra [in Russian].

21 Rumiantsev, A.F. (Ed.). (1976). *Trudovaia doblest shakhterov Karagandy: rasskaz ob opyte kollektiva obedineniia «Karagandaugol» v borbe za naivyschuiu proizvoditelnost truda* [The Labor Valor of Karaganda Miners: An Account of the Experience of the “Karagandaugol” Association Collective in the Struggle for the Highest Labor Productivity]. Moscow: Pravda [in Russian].

22 Bratchenko, B.F., & Rozhkov, N.I. (Eds.). (1985). *Ugol SSSR = Coal in the USSR: fotoalbom* [Coal of the USSR: Photo album]. Moscow: Nedra [in Russian].

23 Malybaev, O. (1961). *Borba KPSS za sozdanie i razvitie tretei ugolnoi bazy SSSR* [The struggle of the CPSU for the creation and development of the third coal base of the USSR]. Alma-Ata: Kazgosizdat [in Russian].

24 Abisheva, B.N. (1965). *Podiem kulturno-tekhnicheskogo urovnia rabochikh ugolnoi promyshlennosti Kazakhstana (1946–1963 gg.): monografiia* [Raising the cultural and technical level of workers in the coal industry of Kazakhstan (1946–1963): A monograph]. A.N. Nusupbekov (Ed.). Alma-Ata: Nauka KazSSR [in Russian].

25 Ermekbaev, G.A. (1965). *Rost kulturno-tekhnicheskogo urovnia rabochego klassa metallurgicheskoi promyshlennosti Kazakhstana (1959–1963 gg.)* [Growth of the cultural and technical level of the working class of the metallurgical industry of Kazakhstan (1959–1963)]. Alma-Ata [in Russian].

26 Abdrakhmanov, Kh. (1966). *Borba rabochego klassa Tsentralnogo Kazakhstana za razvitie promyshlennosti v gody semiletki (1959–1965)* [The struggle of the working class of Central Kazakhstan for the development of industry during the seven-year plan (1959–1965)]. Alma-Ata [in Russian].

27 Daulbaev, N.N. (1970). *Karagandinskii ugolnyi bassein* [Karaganda coal basin]. Alma-Ata: Kazakhstan [in Russian].

28 Kozhamkulov, T. (1972). *Povyshenie kvalifikatsii rabochikh. Podgotovka kvalifitsirovannykh rabochikh kadrov v Kazakhstane* [Professional development of workers. Training of qualified labor personnel in Kazakhstan]. Alma-Ata [in Russian].

29 Asylbekov, M.Kh., Nurmukhamedov, S.B., & Pan, N.G. (1976). *Rost industrialnykh kadrov rabochego klassa v Kazakhstane (1948–1965)* [Growth of industrial cadres of the working class in Kazakhstan (1948–1965)]. Almaty: Nauka [in Russian].

30 Zaliyev, E. (1976). Shakhter maqsaty [The goal of the miner]. Almaty: Qazaqstan [in Kazakh].

31 Yergaliyev A.Ye., Ulugbekov, O.K., & Bektibayev, A.D. (1977). Ken bailygy — el bailygy (ruda ondirude en tiimdi, ozyq adisterdi qoldanu zholdary) [Ore wealth-the wealth of the country (ways to use the most effective, advanced methods in ore mining)]. Almaty, Qazaqstan [in Kazakh].

32 Korpebayev, K. (1980). Shakhterdin erlik enbegi [The heroic work of Shakhtar]. Almaty: Qazaqstan [in Kazakh].

33 Guliaev, N.A. (1982). *Podgotovka rabochikh kadrov Kazakhstana i ikh ispolzovanie* [Training of labor personnel of Kazakhstan and their utilization]. Alma-Ata [in Russian].

34 Nusupbekov, A.N. (Ed.). (1987). *Istoriia rabochego klassa Sovetskogo Kazakhstana. Rabochii klass Kazakhstana v period perekhoda k sotsializmu (1917–1937)* [History of the working class of Soviet Kazakhstan. The working class of Kazakhstan during the transition to socialism (1917–1937)]. Vol. 1. Alma-Ata: Nauka [in Russian].

35 Nusupbekov, A.N. (Ed.). (1988). *Istoriia rabochego klassa Sovetskogo Kazakhstana. Rabochii klass Kazakhstana v period uprocheniia i razvitiia sotsializma. 1938–1960 gg.* [History of the working class of Soviet Kazakhstan. The working class of Kazakhstan during the period of consolidation and development of socialism. 1938–1960]. Vol. 2. Alma-Ata: Nauka [in Russian].

36 Kurnosov, A.M., Zakharov, E.P., & Topolov, V.S. (Eds.). (1982). *Kompleksnyi analiz opyta raboty peredovykh brigad ugolnykh shakht: prakticheskoe posobie* [Comprehensive analysis of the work experience of leading coal mine brigades: a practical guide]. Moscow: Nedra [in Russian].

37 Prokorpenko, N.D. (1983). *Spravochnik po normirovaniiu i organizatsii truda na ugolnykh shakhtakh: spravochnik* [Handbook on rationing and organization of labor in coal mines: a handbook]. Moscow: Nedra [in Russian].

38 Kuznetsov, K.K. (Ed.). (1986). *Nauchno-tekhnicheskomu gornomu obshchestvu 100 let: monografiia* [100 years of the Scientific and Technical Mining Society: a monograph]. Moscow Nedra [in Russian].

39 Dubodelov, V.A. (1987). *Organizatsiia sotsialisticheskogo sorevnovaniia na ugolnoi shakhte: spravochnik* [Organization of socialist competition at a coal mine: a handbook]. Moscow: Nedra [in Russian].

40 Gavrilov, A.T., & Lavrov, N.I. (Eds.). (1989). *Zabastovka: vynuzhdennaia mera zashchity zakonnykh prav, no tot li put?* [Strike: a forced measure to protect legal rights, but is it the right way?]. Moscow: Profizdat [in Russian].

41 Kostiukovskii, V. (1990). *Kuzbass: Zharkoe leto 89-go: khronika, dokumenty. Vpechatleniia ochevidtsa. Razmyshleniia publitsista* [Kuzbass: Hot summer of '89: chronicle, documents. Eyewitness impressions. Reflections of a publicist]. Moscow: Sovremennik [in Russian].

42 Karabayev, G.I. (1980). *Peredovoi opyt gorniakov Kazakhstana* [Advanced experience of miners of Kazakhstan]. Alma-Ata: Obshchestvo Znanie KazSSR [in Russian].

43 Karenov, R.S. (1981). *Povyshenie effektivnosti osnovnykh fondov ugolnoi promyshlennosti* [Increasing the efficiency of fixed assets of the coal industry]. Alma-Ata: Kazakhstan [in Russian].

44 Baimuratov, U.B. (1986). *Nauchno-tekhnicheskii progress i effektivnost ugledobychi* [Scientific and technical progress and the efficiency of coal mining]. Alma-Ata: Kazakhstan [in Russian].

45 Nurgaliev, R.N. (Ed.). (1986). *Kazakhskaia Karaganda. Karagandinskaia oblast: entsiklopediia* [Kazakh Karaganda. Karaganda region: encyclopedia]. Alma-Ata: Kazakhskaia Sovetskaia Entsiklopediia [in Russian].

46 Altaev, A.S. (1990). *Sotsialnoe razvitie rabochikh Karagandinskogo ugolnogo basseina 1970–1980 gody* [Social development of workers of the Karaganda coal basin 1970–1980]. Alma-Ata: Gylym [in Russian].

47 Kushumbaeva, S.R. (1981). Istoriia goroda Karagandy v poslevoennye gody (1946–1960 gg.) [History of the city of Karaganda in the post-war years (1946–1960)]. *Candidate's thesis*. Alma-Ata [in Russian].

48 Kenzhetaev, R. (1981). Razvitie Ekibastuzskogo ugolnogo basseina v gody vosmoi i deviatoi piatiletok (1966–1975 gg.) [Development of the Ekibastuz coal basin during the eighth and ninth five-year plans (1966–1975)]. *Candidate's thesis*. Karaganda [in Russian].

49 Alimbaev, T.A. (1982). Deiatelnost Kompartii Kazakhstana po podgotovke i vospitaniiu rabochikh kadrov dlia ugolnoi promyshlennosti 1966–1975 gody [Activities of the Communist Party of Kazakhstan on the training and education of personnel for the coal industry 1966–1975]. *Candidate's thesis*. Karaganda [in Russian].

50 Sharipova, A.V. (1986). Shakhtery Kazakhstana v 9-oi piatiletke (na materialakh Karagandinskogo i Ekibastuzskogo basseinov) [Miners of Kazakhstan in the 9th five-year plan (based on materials from the Karaganda and Ekibastuz basins)]. *Candidate's thesis*. Moscow [in Russian].

51 Kauanova, K.A. (1971). Materialnaia kultura, semia i semeinyi byt kazakhskikh rabochikh Karagandinskogo ugolnogo basseina [Material culture, family and family life of Kazakh workers of the Karaganda coal basin]. *Candidate's thesis*. Alma-Ata [in Russian].

52 Kotkin, S. (1995). *Magnetic Mountain: Stalinism as a Civilization*. Berkeley: University of California Press.

53 Fitzpatrick, S. (1999). *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times: Soviet Russia in the 1930s*. New York: Oxford University Press.

54 Rossman, J.J. (2005). *Worker Resistance under Stalin: Class and Revolution on the Shop Floor*. Ithaca: Cornell University Press.

55 Applebaum, A. (2003). *Gulag: A History*. New York: Doubleday.

56 Lewis, H. Siegelbaum, & Daniel, J. Walkowitz. (1995). Workers of the Donbass Speak: Survival and Identity in the New Ukraine, 1989–1999. Ukraine: SUNY Press.

57 Singer, A.J. (2024). *Class — Conscious Coal Miners: The Emergence of a Working — Class Movement in Central Pennsylvania*. New York: State University of New York Press.

58 MacDonald, D. (2026). *Labor Unions and American Mass Politics*. Chicago: University of Chicago Press.

59 Scott, J. (2023). *Za Uralom. Amerikanskii rabochii v russkom gorode stali* [Behind the Urals: An American Worker in Russia's City of Steel]. (L.A. Gureeva, Trans). Moscow: Izdatelstvo Rodina [in Russian].

60 Pohl, M. (2009). *Die deutschen Operationen des NKWD: Fallbeispiele aus der Karaganda Region* [The German operations of the NKVD: Case studies from the Karaganda region]. Berlin: Metropol Verlag [in German].

61 Kesküla, E. (2012). *Mining, Masculinity and Memory: The Case of Karaganda*. Tallinn: Tallinn University Press.

62 Kesküla, E. (2018). Experiencing the State: Miners' Encounters with the Soviet and Post-Soviet State in Kazakhstan and Estonia. *Journal of Contemporary History*, *53* (3), 555–575.

63 Davies, R.W. (1980–2014). *The Industrialisation of Soviet Russia*. Vol. 1-6. London: Macmillan / Palgrave Macmillan.

64 Filtzer, D. (2002). *Soviet Workers and Late Stalinism: Labour and the Restoration of the Stalinist System after World War II*. Cambridge: Cambridge University Press.

65 Filtzer, D. (2010). *The Hazards of Urban Life in Late Stalinist Russia: Health, Hygiene, and Living Standards, 1943–1953*. Cambridge: Cambridge University Press.

66 Lebina, N.B. (1999). *Povsednevnaia zhizn sovetskogo goroda: normy i anomalii 1920–1930-e gody* [Everyday life of a Soviet city: norms and anomalies of the 1920s–1930s]. Saint Petersburg: Neva [in Russian].

67 Lebina, N.B. (2015). *Sovetskaia povsednevnost: normy i anomalii* [Soviet everyday life: norms and anomalies]. Moscow: Novoe literaturnoe obozrenie [in Russian].

68 Poliakov, Yu.A. (2000). Chelovek v povsednevnosti (istoricheskie aspekty) [Man in everyday life (historical aspects)]. *Otechestvennaia istoriia —National History*, (3), 125–132 [in Russian].

69 Sokolov, A.K. (1999). Sotsialnaia istoriia Rossii noveishego vremeni. Problemy metodologii i istochnikovedeniia [The social history of modern Russia. Problems of methodology and source studies]. Sotsialnaia istoriia. Ezhegodnik 1998/1999 — *Social History. Yearbook 1998/1999*, pp. 39-76. Moscow: ROSSPEN [in Russian].

70 Borisov, V.A. (1999). *Zabastovki v ugolnoi promyshlennosti (analiz shakhterskogo dvizheniia v 1989–1999 gg.)* [Strikes in the coal industry (analysis of the miners' movement in 1989–1999)]. Moscow: ISITO [in Russian].

71 Milovidov, A.S., & Krestianninov, A.N. (1998). *Chelovek i ugol: zabastovochnoe dvizhenie v ugolnykh regionakh (1989–1991 gg.)* [Man and coal: the strike movement in coal regions (1989–1991)]. Moscow: Profizdat [in Russian].

72 Ilin, V.I. (1998). *Vlast i ugol: shakhtery i administratsiia v strukturakh sotsialnoi transformatsii* [Power and coal: miners and administration in the structures of social transformation]. Syktyvkar: Izdatelstvo Syktyvkarskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].

73 Clarke, S. (1996). *Labour Relations in Transition: Wages, Employment and industrial conflict in Russia*. Edward Elgar Pub.

74 Khlevniuk, O.V. (2004). *Ekonomika GULAGa i ee rol v razvitii SSSR v 1930-e gody* [The economy of the GULAG and its role in the development of the USSR in the 1930s]. Moscow: ROSSPEN [in Russian].

75 Borodkin, L.I., & Gregori, P. (2008). *Glazami GULAGa: Kultura, ekonomika i upravlenie v sisteme prinuditelnogo truda* [Through the eyes of the GULAG: Culture, economy and management in the system of forced labor]. Moscow: ROSSPEN [in Russian].

76 Beznin, M.A., & Dimoni, T.M. (2014). *Agrarnyi stroi Rossii 1930–1980-kh godov* [The agrarian system of Russia in the 1930s–1980s]. Moscow: LENAND [in Russian].

77 Kim, M.Yu. (2009). Sovetskaia sotsialnaia politika v usloviiakh industrializatsii (1931–1941 gg.): na materialakh Karagandinskogo ugolnogo basseina [Soviet social policy in the conditions of industrialization (1931–1941): based on the materials of the Karaganda coal basin]. *Candidate's thesis*. Tomsk: Izdatelstvo Tomskogo gosudarstvennogo universiteta [in Russian].

78 Kim, M.Yu. (2017). *Karaganda. Zhizn liudei v gorode uglia. 1931–1941 gg.* [Karaganda. People's life in the city of coal. 1931–1941]. Moscow: ROSSPEN [in Russian].

79 (2016). Povsednevnaia zhizn cheremkhovskikh shakhterov v god «velikogo pereloma»: kollektivnyi dogovor 1930 g [Daily life of Cheremkhovo miners in the year of the “great break”: collective agreement of 1930]. *Istoricheskie issledovaniia —Historical Research*, (3), 45–58 [in Russian].

80 Kozlov, S.V. (2012). Shakhterskie poselki Kuzbassa: formirovanie sotsialnoi sredy (1930–1980-e gg.) [Mining settlements of Kuzbass: formation of the social environment (1930s–1980s)]. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta —Bulletin of Kemerovo State University*, (4), 78–84 [in Russian].

81 Baryshnikova, O.G. (2014). Povsednevnaia zhizn rabochikh Kuzbassa v 1930-e gg. [Daily life of Kuzbass workers in the 1930s]. *Izvestiia Altaiskogo gosudarstvennogo universiteta —Izvestiya of Altai State University*, *4* (84), 32–37 [in Russian].

82 Goriushkin, L.M. (2004). *Rabochii klass Sibiri v XX veke: sotsialnoe razvitie* [The working class of Siberia in the 20th century: social development]. Novosibirsk: Nauka [in Russian].

83 Skubnevskii, V.A. (2007). *Sotsialnoe razvitie rabochikh Sibiri v usloviiakh industrializatsii* [Social development of Siberian workers in the conditions of industrialization]. Barnaul: Altaiskii gosudarstvennyi universitet [in Russian].

84 Solovenko, I. S. (2017). Protestnoe dvizhenie shakhterov Rossii v 1992–1999 gg. [The protest movement of Russian miners in 1992-1999]. *Extended abstract of candidate`s thesis*. Tomsk [in Russian].

85 Podov, V.I., & Kurilo, V.S. (2004). *Istoriia Donbassa* [History of Donbass]. Vols. 1-3. Vol. 3. Lugansk: Alma-mater [in Russian].

86 Podov, V.I. (2007). *Pervye shakhtery i metallurgi Donbassa* [The first miners and metallurgists of Donbass]. Lugansk: Svitlitsia [in Russian].

87 Martsinovskii, P.N. (2014). Sovremennaia istoriografiia ugolnoi promyshlennosti Donbassa kontsa XIX — nachala XX veka [Modern historiography of the coal industry of Donbass in the late 19th — early 20th century]. *Uchenye zapiski Tavricheskogo natsionalnogo universiteta im. V.I. Vernadskogo Seriia «Istoricheskie nauki» —Scientific Notes of Taurida National V.I. Vernadsky University. Series: Historical Sciences*, (1), 47–55 [in Russian].

88 V’yatrovich, V.M. (2011). *Istoriia z grifom «Sekretno»* [History marked "Secret"]. Kiïv: Tsentr doslidzhen vizvolnogo rukhu [in Ukrainian].

89 Bilas, I.G. (1994). *Represivno-karalna sistema v Ukraïni. 1917–1953: Suspilno-politichnii ta pravovii analiz* [Repressive-punitive system in Ukraine. 1917–1953: Socio-political and legal analysis]. Kiïv: Libid–Viisko Ukraïni [in Ukrainian].

90 Gritseiak, O. (2010). *Korotki zapisi spogadiv: Norilske povstannia. Pislia povstannia* [Short notes of memoirs: Norilsk uprising. After the uprising]. Kiïv: Smoloskip [in Ukrainian].

Авторлар туралы мәліметтер

Дария М. Ибраева — PhD докторант, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, Қазақстан, https://orcid.org/0009-0007-1912-1231

Кымбат К. Абдрахманова — т.ғ.к., археология, этнология және Отан тарихы кафедрасының қауымдастырылған профессоры, Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды ұлттық зерттеу университеті, Қарағанды, Қазақстан, https://orcid.org/0000-0001-8775-7089

Information about the authors

Dariya M. Ibrayeva — PhD student, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan, https://orcid.org/0009-0007-1912-1231

Kymbat K. Abdrakhmanova — Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Archeology, Ethnology, and Kazakhstan History, Buketov Karaganda National Research University, Karaganda, Kazakhstan, https://orcid.org/0000-0001-8775-7089